

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И
РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

ЕТИОЛОШКЕ И
ФЕНОМЕНОЛОШКЕ
КАРАКТЕРИСТИКЕ
ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

МАСТЕР РАД

Бојана Трајковић

Београд, 2020. године

МЕНТОР:

Проф. др Горан Јованић, ванредни професор

Универзитет у Београду

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Проф. др Весна Жунић-Павловић, редовни професор

Универзитет у Београду

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Проф. др Бранислава Поповић-Ћитић, редовни професор

Универзитет у Београду

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

ДАТУМ ОДБРАНЕ:

АПСТРАКТ: Побуне су изненадни насилни догађаји, који се могу десити у затвору сваког тренутка. Оне су се дешавале током историје, у скоро свим земљама света. Услед неповољних услова у затворима, како у свету, тако и у нашој земљи, долази до незадовољства међу затвореничком популацијом. На неки начин, побуне су, кроз историју, биле вапај за помоћ и привлачење пажње јавности и медија, у циљу отклањања животних неповољности у затворима и њиховог могућег утицаја на разрешење тих проблема. Овај рад анализира теоријске основе побуна у затворима, узорке које доводе до побуна, као што су пренасељеност, насиље, формални и неформални систем и депривације. У раду ћемо анализирати и интервенције, које се могу применити у случају побуна и приступе који се користе у циљу њихове превенције.

Кључне речи: побуне, затвор, пренасељеност, депривације, насиље.

ABSTRACT: Riots are sudden violent events, which can happen in prison at any moment. They have happened throughout history in almost all countries of the world. Due to unfavorable conditions in the institutions for the execution of criminal sanctions, both in the world and in our country, there is dissatisfaction among the prison population. In a way, the riots have, throughout history, been a cry for help and to attract the attention of the public and the media, in order to eliminate life's inconveniences in prisons and their possible impact on solving these problems. This paper describes the theoretical foundations of prison riots, patterns that lead to riots, such as overcrowding, violence, the formal and informal system, and deprivation. In this paper, we will also deal with interventions that can be applied in the event of riots and the approaches used to prevent them.

Key words: riots, prison, overpopulation, deprivations, violence.

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
1. ИСТОРИЈАТ ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	3
2. ТЕОРИЈСКА АНАЛИЗА НАСТАНКА ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	6
2.1. ДЕПРИВАЦИОНИ ПРИСТУП.....	6
2.2. АНОМИЈА ИЛИ ТЕОРИЈА СЛОМА.....	8
2.3. УПРАВЉАЧКИ ПРИСТУП	9
3. АНАЛИЗА ПОЈЕДИНИХ КАУЗАЛНИХ ФАКТОРА ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	13
3.1. ПРЕНАСЕЉЕНОСТ ЗАТВОРА КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	13
3.2. ЗАТВОРСКЕ ДЕПРИВАЦИЈЕ КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	24
3.3. НАСИЉЕ У ПЕНАЛНИМ УСТАНОВАМА КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	30
3.4. ОДНОС ФОРМАЛНОГ И НЕФОРМАЛНОГ СИСТЕМА У ЗАТВОРИМА КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	38
3.4.1. Настанак Прве команде главног града (Primeiro Comando da Capital).....	40
4. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОБУНА У ЗАТВОРИМА СРБИЈЕ У 21. ВЕКУ.....	47
5. ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У СЛУЧАЈЕВИМА ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА.....	49
6. ЗАКЉУЧАК.....	52
7. ЛИТЕРАТУРА.....	55

УВОД

„Како не разумеју да побуне не могу бити окончане? Шта заправо значи угасити побуну“

Frantz Fanon

Прве затворске побуне су забележене 1774. године у затвору у Симсбурiju, Конектикат (САД), али оне нису биле учестале све до седамдесетих година прошлог века (Николић, 2008). Наводи се више фактора који доприносе настанку затворских побуна, а неки од њих су: пренасељеност затвора (Pate, 2008), депривације (Петровић и Јованић, 2018), насиље које је условљено односом формалног и неформалног система, као и контрола формалног система, која производи проблеме у хијерархији неформалног система (Colvin, 1989). Сви ови фактори директно или индиректно, доводе до стварања незадовољства, фрустрација, повећаног нивоа агресије код осуђених, па и до побуна. Затворске побуне имају неколико карактеристика, које их разликују од осталих облика насилног понашања, које се дешава у затворима (Criminology Research Council Grant, 1987). То су колективни догађаји, који укључују велике групе осуђених (15 или више особа) (Criminology Research Council Grant, 1987). Будући да су окружени високим зидовима и изоловани од јавности, они се пењу на кровове затворских објеката, успостављају контакте преко заузетих телефонских говорница или је намера осуђених да на своје стање и неподношљив положај привуку пажњу спољног света, јавности, медија, владе и невладиних организација. Нема разлике у понашању осуђених у побунама, у ком год делу света се оне дешавају, па због тога делује као да је све исто и већ виђено (Николић, 2008). Побуне су релативно кратког трајања, могу трајати неколико сати или дана. Имају почетну и крајњу тачку која се може идентификовати. Ове карактеристике их управо разликују од продужених штрајкова глађу, других облика пасивног отпора или периода привременог насиља, усмереног на затворско особље или имовину (Criminology Research Council Grant, 1987). Укључују губитак формалне контроле у целом или једном делу објекта. Показатељ овог губитка контроле је тај што се за повратак исте укључују и друге институције, као што су полиција, тактички тимови, или тимови за реаговање у кризним ситуацијама.

Затворске побуне често имају значајне политичке или административне последице. Управо ова карактеристика говори о озбиљности инцидента (Criminology Research Council Grant, 1987). Имајући у виду да је реч о озбиљним инцидентима, у циљу превенције побуна у затворима користе се различите стратегије (Colvin, 1989).

Предмет овог рада су побуне у затворима. **Циљеви и задаци** усмерени су на анализу теоријских објашњења фактора настанка затворских побуна и на приказ учесталости и последица затворских побуна у свету и код нас. **За прикупљање података** коришћен је метод анализе документације путем изучавања домаћих и иностраних научних радова о предметном проблему. **У уводном делу** је дискутовано о предмету мастер рада, уз истицање значаја научног истраживања теме. **Централни део рада** је осмишљен тако да садржи следеће целине: Историјат затворских побуна; Теоријска анализа настанка затворских побуна; Анализа појединих каузалних фактора затворских побуна; Пренасељеност затвора као каузални фактор затворских побуна; Затворске депривације као каузални фактор затворских побуна; Насиље у пеналним установама као каузални фактор затворских побуна; Однос формалног и неформалног система у затворима као каузални фактор затворских побуна; Карактеристике затворских побуна у Србији у XXI веку. Радом је дат приказ и анализа резултата истраживања домаћих и иностраних аутора о етиолошким и феноменолошким карактеристикама побуна у затворима. **У завршном делу рада**, на основу претходних теоријских поставки и резултата истраживања аутора, изведени су закључци о основним карактеристикама побуна у затворима, факторима који утичу на њихово јављање, као и о превентивним мерама које се могу креирати и аплицирати.

1. ИСТОРИЈАТ ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Затворске побуне нису нова појава, јер су прве забележене још 1774. године у затвору у Симсубрију, Конектикат (Simsbury, Connecticut) (САД), али оне, као феномен, нису биле учестале све до седамдесетих година прошлог века (Николић, 2008). Затворске побуне могу се дефинисати као дела пркоса или нереда, од стране групе осуђених, према служби обезбеђења или према управи. Амерички Казнено-поправни савез (American Correctional Association) дефинише три различите категорије насиља, које се могу догодити у затвору, у распону од најлакших до најтежих и то: инциденти, узнемиравање и побуне (Henderson, 2016). Немири се могу манифестовати у многим облицима: насилним и мирним, легалним и илегалним, појединачним и колективним (Behan, 2018). Стварна питања, која се тичу нереда, који се често дешавају у казнено-поправним заводима и притворским јединицама, с времена на време, показују пораст и узнемирујући тренд (Sosiawan, 2017). Истраживањем затворских нереда, конституишу се четири главна таласа или временска периода, током којих побуне у затворима посебно преовладавају (Barak-Glanz, 1983).

Први талас нереда јавља се у доба Првог светског рата. Затворски нeredи који су се тада догодили, трајали су око 24 месеца, нису били насилни и нису узроковали веће оштећење имовине (Blackburn-Line, 1993). Други талас немира, започео је у време Велике депресије (1929-1931). Дешавање у овом периоду, које је довело до немира, је увођење праксе рехабилитације у пeнологију. Током овог периода проширена су права осуђених, уведeн је третман, што је довело до веће укључености спољних утицаја, а самим тим и до повећања ризика од настанка побуна (Blackburn-Line, 1993). Трећи талас затворских побуна, догодио се током Корејског рата (1951. године) и трајао је до 1960. године. Узроци ових немира, који су се све чешће јављали, били су лоша храна, строги третман и ауторитарно понашање обезбеђења. Побуне су настајале на сваких годину или две и биле су све бруталније. Побуне су се брзо прошириле са једног затвора на други (Blackburn-Line, 1993). Четврти талас нереда почео је 1971. године у затвору Атика (Attica Correctional Facility) у држави Њујорк. Ова побуна је обележена као најкрвавија и најтежа до тада. Нeredи су се проширили током ове године и на затвор у Ајдаху и Рајхави. Током 1973. године још два затвора су доживела побуне и то се наставило све до 1978. године. Укупно девет тешких побуна се догодило у овом периоду (Blackburn-Line, 1993). Казнено-

поправни завод Атика је изграђен 1929. године као затвор максималне сигурности у држави Њујорк. У то време, држава Њујорк имала је још четири затвора Обурн (Auburn), Синг Синг (Sing Sing), Клинтон (Clinton) и Велика Ливада (Great Meadow), који су били у изузетно лошем стању, јер је већина била изграђена почетком или средином деветнаестог века (Slade, 2012). Ова четири затвора функционисала су по принципима Обурнског система. Осуђенима није било допуштено да међусобно комуницирају, а уз то су били присиљени да раде цео дан. Почетак XX века, у затворским системима државе Њујорк, обележиле су побуне и пренасељеност, а затвори Обурн и Синг Синг постали су застарели и неефикасни. Ниједан затвор није имао електрану и водовод. Осуђени су имали једну канту за свежу воду и једну канту за излучевине. Осуђенима није било допуштено да међусобно комуницирају и уз то су били присиљени да раде цео дан. Менталне болести су све више биле присутне, а сам циљ рехабилитације се није могао постићи у оваквим условима. Управо то је био повод за прављење затвора Атика. Поред појачаних безбедносних мера, затвор је имао фарму, болницу, фабрику текстила, кројачку радњу, школу и електрану (Slade, 2012). Питање је како се Атика променила из најсавременијег затвора у место најтежег затворског немира у само четрдесет година? Један од првих узрока треба тражити у промени структуре криминала у Америци. Извршење насилних кривичних дела порасло је са 58.802 у 1965. години на 145.048 у 1971. години. Такође, стопе убистава су порасле са 836 у 1965. години на 1.823 у 1971. години (Slade, 2012). У Атици су казну извршавали насилни преступници, али пораст насилне популације није сам по себи могао изазвати nerede 1971. године. У 1960. години, дошло је до значајне промене у затворској популацији. Ова година је такође била и почетак америчког рата против дроге, па је самим тим и популација у затвору била промењена. У 1970. години, усвојен је нови закон којим је прописано да у затвору Атика казну могу извршавати осуђени и из других држава, чија казна затвора износи више од 90 дана. До 1971. године, када се догодила побуна у Атици, у затвору је било 2.243 осуђених, док је максимални капацитет био 2.000 осуђених. Непосредни узрок nerede, 1971. године, било је убиство Џорџа Џексона (George Jackson), лидера затворске банде Црни Пантер (Black Panther). Он је био активиста, који се залагао за права осуђених, за боље услове живота у затворима, приступ образовању и плаћен рад (Slade, 2012). Осуђени су 27. августа 1971. године, организовали тихи протест против убиства Џорџа Џексона, у којем нису желели да говоре

и да узимају храну. Осуђени су поднели захтеве управи, а неки од њих су били да се побољшају услови живота у затвору, да се хуманије поступа са осуђенима, позивање на расну једнакост и повећање плата. Осуђени нису добили ништа осим празних и неиспуњених обећања (Slade, 2012). Пошто ништа нису добили, тихи протест је прерастао у побуну која је започела 9. септембра 1971. године. Осуђени су изнели 33 захтева, који су обухватили давање амнестије, смену управника и хуманије услове живота. Од укупног броја захтева, чак 28 је било испуњено, али то није било довољно за прекид побуне. Да би се побуна угушила 13. септембра 1971. године, 1.000 наоружаних националних гардиста, затворских стражара и локалних полицајаца је бацило сузавац у двориште затвора. Опсада је трајала шест минута. Епилог заузимања затвора и гушења побуне, довео је до тога да је 43 осуђених убијено, укључујући и десет талаца (припадници службе обезбеђења и цивилни службеници) (Henderson, 2016).

Најтежа и најбруталнија побуна догодила се 1980. године у Новом Мексику. У четвртом таласу, узрочници побуна били су лоша храна, лечење, образовање, ускраћена права на посете, као и промене у односу формалног и неформалног система, односно насилније понашање страже (Blackburn-Line, 1993).

Систем извршења кривичних санкција у нашој земљи памти различите побуне, које су имале трагичне последице и по запослене, и по осуђене. Једна таква побуна догодила се у Казнено-поправном заводу у Нишу 1974. године (Марић и Радоман, 2001). Следећа побуна, која се догодила, била је током 1990-их година у Казнено-поправном заводу Сремска Митровица. Након тога, побуне које су се догодиле у затворима широм Србије обележиле су 2000. годину. Прво је почела побуна у Казнено-поправном заводу Сремска Митровица, да би се проширила и на остале градове Ниш, Пожаревац и Београд (Марић и Радоман, 2001).

2. ТЕОРИЈСКА АНАЛИЗА НАСТАНКА ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Према Гофману (2007), затвор, за разлику од других тоталних институција, представља место боравка и рада великог броја особа, које су прекршиле закон, у коме заједно воде (затворен и формално администрирани) животни циклус, одсечен од ширег друштва, у дужем временском периоду (Goffman, 2007). Затвор представља установу одвојену од модерног друштва, у коме се руше ограде различитих животних сфера, успоставља строго дефинисан ритам, наметнут од стране хијерархијски организованог ауторитета, и у коме нестају баријере између сна, рада и слободног времена. Живот у затвору се одвија у сепаратисаном окружењу, под јединственим правилима и надзором (Југовић и Богетић, 2018). Због учесталости јављања затворских побуна, истраживачи и власти су почели да се баве овом темом, и то у оним земљама у којима постоји пренасељеност затвора. Затворске побуне су јединствене у поређењу са нередима који се дешавају изван затворских зидова (Blackburn-Line, 1993). Требало би их посматрати као колективни израз психосоцијалних процеса, који су повезани са свакодневним животом у затвору (Lombardo, 1990). Најчешће се наводе три теоријска оквира, којима се могу објаснити побуне осуђених и то: депривације или депривациони приступ, аномија или приступ слома и управљачки приступ (Николић, 2008).

2.1. ДЕПРИВАЦИОНИ ПРИСТУП

Депривације су присутне од када постоје установе зтвори. Еволуцијом и развојем казне затвора мењале су се и негативне последице затварања, које су добијале различите форме, на које су утицала, како друштвена схватања о сврси кажњавања, тако и практичне импликације идеја о концептима извршења затворске казне (Илијић, 2016). Једна од негативних последица извршења затворске казне јесу депривације (Петровић и Јованић, 2018), које се односе на психолошке последице затварања (Николић и Крон, 2011). Јављају се у тоталним установама (затворима, касарнама, манастирима, душевним болницама, интернатима, концентрационим логорима) (Југовић, 2013) и испољавају се, поред депривације слободе и у форми депривације материјалних добара и услуга, депривације сигурности, депривације аутономије, депривације хетеросексуалних односа и депривације материнства (Николић и Крон, 2011).

Психолошка клима у затворима се описује као депривирајућа и фрустрирајућа по осуђене (Петровић и Јованић, 2018). Најранија истраживања затворске средине, указују да је затвор сам по себи штетан, да такву средину карактерише непоштовање основних људских права и слобода, да доприноси развоју менталних, физичких и социјалних депривација осуђених, чинећи их беспомоћним и немоћним (Clemmner 1958; Cohen 1979; Choen & Taylor 1981; Fitzgerald & Sim 1982; Foucault 1977; Goffman 1961; King & Elliot 1977; Richards 1978; Sykes 1958; Sim, 1990, према: Илијић, 2012). У студији Доналда Клемера (Clemmer, 1958) и Грешама Сајкса (Sykes, 1958), представљена су два кључна елемента, први да је затварање синоним за депривације и други, да затворске депривације имају значајне психолошке, физичке, емоционалне и социјалне последице на личност осуђеног (Shammas, 2017). Затворска инканцерација производи бројене негативне емоционалне и бихејвиоралне реакције, у зависности од способности индивидуалног прилагођавања на затворске услове (Sorensen & Reidy, 2019). Изражен осећај депривираниости, код осуђених, доводи до бројних реакција (Петровић и Јованић, 2018), као што су стварање неформалног система, виктимизација, повлачење и побуне у затворима. Некада осуђени на хроничну изложеност депривацијама реагују чињењем дисциплинских преступа, али и подстицањем других осуђених на насилно понашање (Blevins et al, 2010). Постоји и емпиријска подршка депривационој теорији, те се наводи да депривације и штетни подстицаји повећавају ризик од настанка побуна. Неиспуњено време, тип затвора, претња насиљем, недостатак посета породице, пријатеља и пренасељеност повећавају ризик од насилног понашања и чињења дисциплинских преступа, а самим тим и ризик од настанка побуна (Leigey, 2019).

Депривациони приступ објашњава осуђеничке побуне као реакцију тог „мини друштва“ на силу принуде, која је доминантни начин контроле у затворима. У лошим затворским условима, који су можда узроковани и тиранијом, оскудицом, угњетавањем и корупцијом, осуђени се осећају депривирани, па их то наводи на побуну (Николић, 2008). Депривације постоје код свих осуђених у свим затворима, ма каквог стандарда они били, али њихово дејство и неподношљивост настаје онда када на појачавање њихових ефеката делују и спољни фактори (Николић, 2008). Један од спољних фактора, који утиче на појачавање ефеката депривације сигурности и аутономије је пренасељеност, због које нема ефикасне контроле над неформалним групама и оне владају по својим правилима

(Николић, 2008). Јованић (2007) долази до података да депривацију слободе у повишеном и високом степену доживљава 97,3% осуђених, без обзира на тип установе или одељења у којем се налази, врсту учињеног кривичног дела, дужину изречене затворске казне, време преостале казне, пенални рецидивизам, старост, образовање, брачни статус и родитељство (Јованић, 2007). Према концепту релативне депривације, људи су револтирани када осете неприхватљиво широк процеп између нивоа аспирације, с једне стране, и нивоа задовољења тих аспирација с друге стране. На темељу ове теорије, постулирана је тзв. „теорија о бурету барута“ (Николић и Крон, 2011). Према овој теорији, нехумани услови претварају затвор у временски темпирану бомбу, која чека да експлодира.

Лоши услови у затвору утичу на нарастање фрустрација и тензија, што ствара скривени бес осуђених, а за тај скривени бес или „буре барута“ иницијална каписла или окидач може да буде било шта: туча, лоша храна или наизглед безазлени инцидент. Осуђени се буне с намером да привуку пажњу спољњег света на свој положај (Николић и Крон, 2011). Вернон Фокс (Vernon Fox) је прецизирао теорију „темпиране бомбе“ констатујући да у сваком затвору постоји пет фаза нереда, четири током побуне и једна након ње. У првој фази, осуђени су изложени насиљу. У другој фази, појављују се вође међу осуђенима. Трећа фаза је период интеракције између осуђеничких вођа и управе, која укључује преговоре и насиље између осуђених и чувара. Четврта фаза је гашење побуна и предаја осуђеничких вођа, док се пета фаза дешава након побуна, у истражним процесима, тужилаштву или током административних промена (смена управника или дела страже) у затвору (Fox, 1972; према: Hederson, 2016).

2.2. АНОМИЈА ИЛИ ТЕОРИЈА СЛОМА

Појам аномије је први употребио француски социолог Емил Диркем (Émile Durkheim), крајем XIX и почетком XX века, да би означио недостатак и неефикасност друштвених норми, закона и вредности, што доводи до дезорганизације друштва. Аномија се користи у погледу описа ситуација незаконитости у друштву, нелагодности и непостојања норми (Југовић, 2014).

Амерички социолог Роберт Мертон (Robert Merton) проширио је Диркемову теорију аномије, да би објаснио зашто људи прихватају или не прихватају колективне циљеве друштва или друштвено прихватљиве начина остварења властитих циљева (Grgurić, 2019).

Полазећи од тога да је аномија ситуација друштвеног раскорака између друштвених циљева и легалних средстава за њихово постизање, Мертон уочава начине адаптације појединаца на такво стање (Југовић, 2014). Постоји пет могућних одговора, од којих само један изражава друштвену нормалност, а то је конформизам. Девијантни типови друштвеног одговора појединца на аномију су: иновација, ритуализам, повлачење и побуне (Merton, 1968).

Аномија или теорија слома, апликована на затвореничко друштво, фокусира структуралне везе између затворских власти и осуђених. То имплицира схватање да затворске власти нису способне да контролишу осуђене и одржавају ред у затвору, без пристанка и кооперације осуђених. Затворске власти, према овом схватању, зависе од затвореничке сарадње, па оне морају да „купе“ ред и мир од осуђених, који су неформални лидери (Николић и Крон, 2011). Побуне осуђених, у овим периодима, нису мотивисане прогресивним настојањима да се услови живота у затвору поправе, већ напорима да се задржи већ успостављени систем власти (Марић и Радоман, 2001).

Теоретичари, који заступају ово схватање, објашњавају стање хаоса и аномије као систем који сам себе повећава и чини да се сам храни, правећи све дубље и веће стање аномије. Овај систем може имати три крајња исхода: да се врати у ред, да остане у стању аномије или да сам од себе направи нови начин разрешења. Оно што теоретичари истичу јесте да наметање структуре или реда, било ком систему, може довести до или повећати хаотично понашање (Blackburn-Line, 1993).

2.3. УПРАВЉАЧКИ ПРИСТУП

Управљачки или менаџмент приступ је фокус анализе узрока побуна померио са осуђених, као носиоца неформалног система, на затворску администрацију, као носиоца формалног система. Многи истраживачи овог феномена су, приметили да се недостајућа страна у већини студија о затворским побунама односи на људе који раде у затворима (Николић, 2008). Према овом приступу, сиромашни затворски и притворски услови су продукт сиромашне затворске и притворске управе. Додатно, окрутни и неуобичајени затворски услови, такође су резултат неуспеле управе. Ствар управљања је, према томе, важна варијабла у одгонетању затворских побуна (Николић, 2008). Управљачки приступ се односи на примену нефункционалних образаца интеракције између особља и осуђених

(Boin & Rattray, 2004). Продубљено стање институционалног слома, повећава сложеност и међузависност унутар организационог система. Замагљена мешавина лоше дефинисаних промена, циљева, праксе, конфузија и напетост, чине затворску атмосферу системом којим је тешко управљати, а који има само један циљ, а то је одржавање константне и апсолутне контроле (Boin & Rattray, 2004).

Тако, трећи приступ (Boin & Rattray, 2004), управљање или менаџмент постаје услов за аномичне услове и прерастање депривационих ефеката у стварно „буре барута“. Повезаност свих ових фактора је очигледна, а побуне су само начин прилагођавања на затворске тегобе. Затвореничке побуне, иначе, увек остваре жељени ефекат, јер оне немају за циљ масовна бекства из затвора, будући да је то осуђенима унапред јасно. Јасно им је такође да ће бити и савладани од снага реда и да ће неки од њих можда погинути или бити повређени (Boin & Rattray, 2004). Али, све друго, од неподношљивих услова живота у датом затвору је за њих лакше, јер се бар у догледно време неће понављати тортура, у физичком смислу, од формалног и неформалног система, тортура глађу, нехигијенским условима, недостатком услова за рекреацију и рад. То, не смеју више да допусте ни они из лоше управе, од владе до затворских управа, јер затворске побуне увек узбуде јавност и узнемире управљаче. Због тога су затворске побуне и својеврсна „ноћна мора“ свих затворских управа (Николић, 2008).

Побуна у затвору у Карандиру (Casa de Detencao do Carandiru), у Сао Паулу, позната је под називом „Масакр у Карандиру“ (Pitanga, 2019). За време побуне, која је започела 02. октобра 1992. године, која није имала насилни карактер, па самим тим није била неопходна интервенција полиције, ипак је донета одлука да се употреби сила у циљу гушења побуне. Осуђени су схватили да се спрема напад, кроз прозоре су бацили хладно оружје, које су поседовали, у намери да покажу да се унапред предају, односно да неће пружити никакав отпор, а неки од њих су на ћелијске прозоре окачили белу заставу у знак предаје. Међутим, и поред тога, специјалне јединице снага безбедности (Tropa de Choque), извршиле су напад и убиле велики број осуђених.

Према званичним подацима убијено је 111 осуђених, док није било погинулих стражара и полицајаца (Pitanga, 2019). Сам масакр у затвору Каринциру никада није у потпуности истражен. Овакву верзију догађаја доведе у сумњу осуђени, који тврде да је жртва било далеко више и да су лешеве ношени у контејнерима за смеће и пре него што

је званична истрага о догађају почела (Pitanga, 2019). То што масакр у затвору Каранциру никада није у потпуности истражен не треба да чуди, јер када је реч о затворским побунама и насиљу међу осуђенима и над њима, треба имати у виду чињеницу да су затворски услови један од одлучујућих фактора који доводе до побуна и смрти осуђених (Borges, 2016). Због тога пенитенцијарни радници и правосудна администрација, у већини земаља, па тако и у Бразилу, избегавају да се помогне истраживању ове појаве, јер се и у једном и у другом случају може на посредан начин поставити питање, ако не њихове одговорности, онда свакако доприноса. Ескалација насиља до којег долази, одлучност коју често показују осуђени, страдање недужних појединаца и огромна штета изазивају велико интересовање јавног мњења (Borges, 2016).

Основни проблем у објашњавању затворских побуна, код наведених модела, лежи у недовољно суптилном разликовању узрока од конкретних повода за побуну, односно, у одсуству анализе фактора депривација, аномије и улоге затворске администрације у појачавању или смањивању ефеката депривација. Сва три приступа истичу неке од фактора, који утичу на појаву затворских побуна, али нису увек и њихов једини разлог (Николић и Крон, 2011).

Теорија депривације, сугерише да се насилно понашање јавља као адаптивни одговор осуђених на затвор, због губитка различитих права и вредности, као што су слобода и аутономија, одсуство хетеросексуалних односа и личне сигурности (Sanhueza et al., 2020). Модел управљачког приступа или административне контроле постулира да су обезбеђење и администрација одлучујући фактор у понашању, насиљу и побунама унутар затвора, јер су одговорни за контролу објекта (Sanhueza et al., 2020). Фактор руковођења ствара аномичне услове, у којима латентно постојећи узрок избија на површину. Један од услова за санирање побуна и руковођење кризом која настаје после побуна, је најчешће смена управе, за коју се процењује да је својим пропустима, до побуне фактички довела (Николић и Крон, 2011).

Насиље у затворима се обично догађа када постоје системски пропусти или кршење институционалних дужности и одговорности, попут корупције или недоличног понашања особља (Padron, 2006). Метјуз (Matthews, 2011) истиче да адекватан однос између осуђених и службе обезбеђења, фаворизује већи проток информација и поверења, доприносећи управљању будућим или могућим сукобима у затвору. Побуне осуђених

немају изглед за коначан успех, што је и њима у неком смислу јасно, али су очекивања, да ће се нешто ипак предузети у правцу мењања неподношљивих односа или стања, довољно јака кохезиона сила. При томе, најмање што осуђени могу да очекују јесте привлачење пажње јавности о њиховим проблемима и њен могући утицај на разрешење кризе (Николић и Крон, 2011).

3. АНАЛИЗА ПОЈЕДИНИХ КАУЗАЛНИХ ФАКТОРА ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Да би смо разумели побуне у затворима, битно је да утврдимо који то фактори доводе до њих. У наредном делу биће описани каузални фактори затворских побуна, да би се боље објасниле затворске побуне и њихов настанак.

3.1. ПРЕНАСЕЉЕНОСТ ЗАТВОРА КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Већина старих казнионица, грађена је у стилу тврђава и у њих се смештао велики број особа (Игњатовић, 2018). Када говоримо о пеналном систему, морамо бити свесни услова под којима се извршава казна затвора, почев од неодржаваних објеката, дотрајалог намештаја, понижавајућих санитарних услова, до пренасељености, која отежава не само нормално функционисање осуђених, већ и контролу од стране особља, које неће бити у стању да правовремено реагује у непредвиђеним и конфликтним ситуацијама (Јованић и сар., 2016). Иако се током година, намена затвора мењала, фактори који узрокују затворске побуне остали су исти (Pate, 2008). Један од највећих проблема савремених затвора јесте пренасељеност, односно чињеница да број осуђених премашује капацитете установа (Игњатовић, 2018).

Од седамдесетих година прошлог века, затворска популација је у највећем броју земаља нагло почела да расте и то не само као повратништво у преступе, већ и по броју примарно осуђених (Николић, 2008). Сличне податке износи и Драгишић Лабаш (2008), те наводи да је у последње три деценије, затворска популација у свету порасла. Процена је да се преко десет милиона људи, широм света, налази у затвору (Walmsley, 2020), а САД имају највећу квоту затворске популације на свету (Walmsley, 2020), 655 на 100.000 становника (Statista Research Department, 2020). Пренасељеност затвора представља проблем број један кад је реч о затворском систему САД, без обзира што се стално граде нови затвори. Пренасељеност није резултат повећања становништва или веће стопе криминалитета, већ разлоге треба тражити у пооштравању закона, пре свега у сегменту који се тиче учинилаца кривичних дела у вези са дрогом (Илић, 2011). Најновије 12 издање Светске листе затворске популације (World Prison Population List, 2018) коју периодично објављује Међународни центар за истраживање затвора (International Centre

for Prison Studies) само потврђује вишедеценијски тренд сталног повећања броја осуђених. Од 2000. године, светска затворска популација порасла је за 20%. Постоје значајне разлике између континената и између земаља. Укупна затворска популација у Океанији (Аустралија и Нови Зеланд) се повећала за 60%, у Азији за 75%, у Африци за 25%. У Централној Америци повећала се за 80% и за 145% у земљама Јужне Америке (Walmsley, 2020).

Статистички подаци, о броју осуђених, у затворима широм света, потврђују да је реч о глобалном проблему. Од 1980. године, на светском нивоу, бележи се стални пораст затворске популације. Тако, када говоримо о Великој Британији, стални раст затворске популације бележи се још од педесетих година прошлог века, али кулминацију достиже осамдесетих година прошлог века, тачније 1988-1989. године, да би у наредним годинама дошло прво до пада, па онда опет до пораста затворске популације (Илић, 2011).

У фебруару 2008. године достиже се рекордних 81.861 осуђених у Великој Британији. Много горе стање пренасељености затвора је на другим континентима и земљама, као што су јужноамеричке, афричке и азијске земље, мада ни најбогатија земља, као што је САД, нема бољу ситуацију, јер је попуњеност затворских капацитета 107%. Затворско становништво Бразила експлодирало је почетком 1993. године, као део експанзије неолиберализма, предвођеног од стране САД и рата против дроге (Maddox, 2019). Исти аутор (Maddox, 2019) наводи да је 1990. године било 90.000 осуђених, у бразилским затворим, а 2016. године се тај број је повећао на 626.000. То се поклопило са деиндустрализацијом Бразила и нестанком легалних радних места за сиромашно становништво. Након америчког поопштравања казнене политике, Бразил је почео да спроводи минимална правила о казни за ненасилне преступнике. Ово је довело и до пораста броја осуђеница. На националном нивоу, између 2000. и 2014. године, женска затворска популација је порасла 567%. Жене представљају „криминализацију сиромаштва“, истовремено губећи могућности за рад у сиромашним четвртима, где постоји појачан надзор полиције, а укључивање жена у то представља „феминизацију сиромаштва“ (Maddox, 2019).

У затворима у Гватемали приметан је стални пораст осуђених. У 2000. године је било затворено 6.974 особе, а у 2015. години тај број је порастао на 18.726 осуђених, односно стопа затварања на 100.000 становника износила је 116. Латинска Америка и

Кариби су удвостручиле број осуђених у последњих 20 година, а пораст на годишњем нивоу је 2,3% (Bergman, 2020).

Первазивна „затворска гужва“ не може се у потпуности објаснити регионалним или националним условима казних институција. Широко распрострањен проблем масовног затварања у Латинској Америци и проблеми са пренасељеношћу затвора најбоље се могу разумети кроз вишедимензионалан приступ, а то укључује друштвене, политичке и економске трендове који утичу на сваку латино америчку државу (Limoncelli et al, 2020).

Према УНДП (United Nations Development Programme), појам несигурности грађана игра велику улогу у изградњи друштвених ставова и институционалних промена (United Nations Development Programme, 2013). На пример, несигурност грађана негативно утиче на живот и добробит појединаца, и повезана је са недостатком поверења у институције које спроводе закон (Mauer, 2017). Исти аутор (2017) тврди да се на затварање не гледа само као на резултат појединачног или друштвеног неуспеха, већ као на свеобухватну процену дужине и врсте казне које је суд спреман да изрекне (Mauer, 2017).

Социјални, политички и економски фактори могу пружити увид у стопе затварања и крајње первазивну гужву у затворима (Tonry, 2004). Потез ка пооштравању законодавне политике делом је резултат перцепције грађана да су криминалне банде водећи узрок изненадног повећања насилних злочина у њиховим земљама (Nye, 1967). Стопе убиства у Латинској Америци су премашиле глобални просек из 2000. године за три пута, и тренутно представљају трећину глобалних убишта сваке године (Inter American Development Bank, 2017). Није изненађујуће да су растуће стопе убишта, упоредо са неповерењем у правосудни систем, допринеле „култури страха“ у Латинској Америци, а онда и до пораста казних и ретрибутивних ставова у широј јавности (Fortete & Cesano, 2009).

Да би повратиле јавну безбедност, владе Латинске Америке, као што су владе Ел Салвадора, Никарагве и Хондураса, су обећале да ће пооштрити казнену политику. Резултат овога било је повећање затворске популације и пренасељеност затвора, без утицаја на смањење насилног и организованог криминала (Ungar, 2013). Истраживања (Carranza, 2014) потврђују да постоји статистички значајна повезаност између неједнакости дохотка и стопе убишта у Латинској Америци (Carranza, 2014). Ово индиректно доприноси повећању затворске популације, зато што осуђени за убиства

добивају дуге казне затвора, чак и по неколико деценија. Економски фактори могу допринети брзом порасту криминалитета и пренасељености затвора. Интензивирање сиромаштва и неједнакости, доводи до већих насилних инцидената, што ствара већу државну присилу и грађански отпор (Sanchez, 2006).

Истраживање (Limoncelli et al., 2020) указује на негативну везу између ефикасности владе и пренасељености затвора. Овај резултат делимично може објаснити зашто државе са већим процентом владине ефикасности показују мању пренасељеност у затворима. То значи да ће бити више правила и закона, као и додатних средстава полицији. Судски систем ће у таквим уловима радити ефикасније, што значи да би се кривични предмети завршавали за краће време, где неће бити задржавања у притвору, које прелази законски основ, а самим тим долази до смањења затворске популације. Политичка стабилност се, у истраживању, појавила као значајан предиктор стопе затворске популације. У овом истраживању (Limoncelli et al., 2020) уочена је статистички значајна повезаност између незапослености и пренасељености. Што је већа незапосленост, постоји већа шанса да ће особа учинити кривично дело, а самим тим и бити осуђена на казну затвора, што даље може бити последица повећаног броја осуђених у затворима. Пренасељеност онда може постати узрок побуна, додатно уз лоше услове у затворима и насиље (Limoncelli et al., 2020).

На азијском континенту је Јапан, очигледно, изузетак, јер су јапански затворски капацитети попуњени негде око 70% (Николић, 2008). Ово представља добар пример ефикасности владе и управљачког приступа у затворима, чијим се добрим радом не претрпавају затворски капацитети. С друге стране, примери који следе указују на неефикасну власт и последичну пренасељеност затвора. Попуњеност затворских капацитета у Бангладешу је 288%, док је у Кенији 337% (Николић, 2008). У Енглеској и Велсу стопа затварања је 155 на 100.000 људи, што је нешто више од глобалног просека који износи 144 на 100.000 (Ministry of Justice, 2018).

Затвори представљају места где је повећан ризик од болести и где постоји неравномеран приступ услугама (Ismail, 2019). Исти аутор (Ismail, 2019) испитује како макроекономска штедња утиче на ниво здравствених услуга у затворима у Енглеској. Истраживање је обухватило 29 представника међународних креатора политике затвора да дају одговоре који се односе на значење штедње и њен утицај на затвор. Критеријуми за

укључивање у истраживање су били следећи: искуство, моћ доношења одлука унутар хијерархијске организације и познавање затворског система у Енглеској. Коришћена је техника полуструктурираног интервјуа (Ismail, 2019).

Од маја 2010. године власти Енглеске и Велса су донеле одлуку о смањивању јавних трошкова, како би се смањило задуживање. Парламент је смањио финансирање затвора и пробационих служби за 22%, са 3,48 милијарди фунти у 2009/2010 години на 2,71 милијарди фунти у 2016/2017 години, што је довело до отпуштања затворског особља, а да је притом број осуђених остао исти или се повећао, у зависности од установе (Ismail, 2019).

Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног понашања или понижавајућег поступања или кажњавања и енглеска инспекција затвора, 2017. године су документовале да је смањен приступ осуђених здравственој заштити, да постоји пренасељеност у затвору, да су ћелије лошег изгледа и неодржаване (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 2017). Самоубиства у затворима су од јуна 2010. до јуна 2018. године порасла за 23%. У енглеским затворима је такође било 31.025 напада, током 12 месеци, од децембра 2017. до децембра наредне године. Повећало се присуство психоактивних супстанци у затворима, које су повезане са насиљем, организованим криминалом и предозирањем (Ismail, 2019).

Резултати истраживања су показали да је прихватање програма штедње и смањење износа новца, који се издваја за финансирање затвора, допринело дужем чекању за приступ здравственој заштити осуђених, што је погоршало услове живота. Код осуђених је дошло до повећања стреса, анксиозности и депресије. Такође, погоршали су се и животни услови, а то је резултирало порастом насиља и конзумирања психоактивних супстанци. Такође, штедња је довела до прековременог рада стражара, због недостатка особља. Ова студија је показала да уведене мере штедње и те како утичу на здравље осуђених и безбедност у затворима. Нарушена безбедност у комбинацији са лошим условима и пренасељеношћу затвора може довести до настанка побуна (Ismail, 2019).

Стевановић и Играчки (2011) наводе да се у Србији затворске и новчане казне најчешће изричу. Међутим, уколико посматрамо податке Републичког завода за статистику (2020), у 2018. години доминантно су изрицане условне осуде (53,7%), након тога по заступљености следе затворске казне, којих је било 7.408 (24,9%), а на трећем

месту су новчане казне 2.628 (8,8%). Сличне податке износе и Јованић, Петровић и Савић (2017), те наводе да су у периоду од 2012. до 2016. године у Србији најчешће изрицане условне осуде (преко половине изречених кривичних санкција), док су на другом месту затворске казне (највише затворских казни је изречено 2014. године, односно 36,8%, док је у посматраном периоду најмање казни изречено 2015. године, када их је било 26,6%), а на трећем новчане казне, које су у посматраном периоду изрицане у 8,9% (Јованић и сар., 2017).

Према подацима начелника Одељења за третман и алтернативне санкције у Управи за извршење кривичних санкција, у српским затворима, 2010. године било је око 11.200 осуђених и притворених, а реални капацитети за смештај су били од 6500 до 7000 особа (Кнежић, 2011). Иста ауторка (2011) наводи да је број осуђених 2005. године повећан за 60% (Кнежић, 2011). По стандардима ЕУ, што подразумева 4 квадрата и 8 кубних метара по осуђеном, 2005. године, затворски капацитети у Србији су били довољни за смештај 5000 осуђених (Кнежић, 2011). У условима пренасељености у собе се смештају три или четири особе, што значи да неки осуђени морају да спавају на поду. То за собом повлачи немогућност употребе тоалета, неадекватну хигијену, загушљивост у просторијама и немогућност вентилације (Pate, 2008).

Статистички подаци показују да је број осуђених и притворених у Србији у последњих 20 година порастао више од три пута, односно повећао се са 3.600 почетком деведесетих на 6.000 особа лишених слободе 2000. године (Ђорђевић, 2015). Након тога, 2004. године, у затворима у Србији, се налазило 7.800 особа лишених слободе, а 2012. године 11.300 особа. Поред тога што постоји велики број осуђених на казну затвора (нарочито кратке казне затвора) затворску популацију у значајнијој мери чине и особе које се налазе у притвору (Ђорђевић, 2015). Статистички подаци о кретању броја притворених, показују да овај број у последњих двадесетак година континуирано расте, тако да је, на пример, 2004. године износио 1.632, а 2010. години дупло више, односно 3.328 особа. Због тога, један од разлога пренасељености затвора треба тражити и у чињеници да се олако, а често и непотребно прибегава мери притвора. Неселективном применом притвора, ова мера се од најтеже мере процесне принуде за обезбеђење присуства окривљеног у кривичном поступку претвара у својеврсну казну (Ђорђевић, 2015).

Илић (2011) наводи да константни пораст затворске популације није у сагласности са опадањем стопе криминалитета, што је присутно још од средине деведесетих година прошлог века (Илић, 2011). С друге стране, Стевановић и Играчки (2011) говоре о тенденцији ширења криминалитета, која често изазива нерационалну реакцију државе и друштва и често се прибегава све оштријој казненој политици, где се зона инкриминисаног понашања проширује, а висина прописаних казни затвора се повећава (Стевановић и Играчки, 2011). Игњатовић (2017) наводи да је пенални популизам део општег тренда заостравања казнене реакције у Србији, а да се манифестује ширењем зоне кажњивости, поостравањем запрећених казни, увођењем забране ублажавања казне, за нека кривична дела, као и забраном да се учиниоцима одређених кривичних дела дозволи условни отпуст.

Присутна је и пракса јавног прозивања судова, због донетих одлука које не одговарају слици о злочину, коју су створили медији. Последњим изменама законодавне материје у Републици Србији, у казнени регистар је увршћена и казна доживотног затвора са и без могућности условног отпуста. Последица поостравања законодавне политике је и пораст затворске популације, која од средине прошле деценије знатно премашује капацитете затвора (Игњатовић, 2017).

Поостравање казнене политике није приметно само у Србији. У 2015. години Народна Република Кина први пут је увела казну доживотног затвора без могућности условног отпуста за један ненасилни злочин, а то је корупција и примање мита (Smih & Jiang, 2019). Иако је доживотна казна без могућности условног отпуста била присутнија у САД током XX века, ово је прва таква казна икада уведена у Кини. Смртна казна је и даље присутна у закону Народне Републике Кине (Smih & Jiang, 2019). Студија поменутих аутора (2019) указује на разлоге увођења доживотне казне затвора без могућности условног отпуста у Кини (Smih & Jiang, 2019). Први разлог јесте тај да је алтернативна смртној казни. Кина је водећа држава у свету по броју смртних казни (Nellis, 2017). Према подацима међународне организације Амнестија (Amnesty International) у Кини је у 2018. години извршено 690 смртних казни, чак 78% од свих смртних казни у тој години (Amnesty International, 2019). Држава је покушала да смањи изрицање смртне казне када је 2011. године осмом изменом Кривичног законика укинула изрицање смртне казне за 13 кривичних дела, чиме је број смањен на 55 кривичних дела. Деветом изменом Кривичног

законика укинула је смртну казну за још девет кривичних дела, чиме је број смањен на 46 кривичних дела, за која се може изрећи смртна казна (Miao, 2013). Други разлог за увођење казне доживотног затвора без могућности условног отпуста јесте повећање генералне превенције, односно пооштравање казнене политике. Ово доводи по повећања затворске популацију у затворима широм Кине, што може утицати на настанак насиља и побуна (Smih & Jiang, 2019).

Било шта да је узрок повећању затворске популације, стање у затворима највећег броја земаља у свету није на задовољавајућем нивоу. Државе не посвећују већу пажњу повећању и проширењу затворских капацитета, осим када морају, јер јавно мњење нема разумевања за то (Николић, 2008). Јавно мњење има два разлога да се према проширењу затворских капацитета односи негативно. Када се граде затвори, јавност се увек пита за кога се граде, будући да је њен латентан страх од преступа и хапшења оправдан, и друго увек се поставља питање „Зашто није боље да градимо обданишта, школе и болнице, него затворе?“ Тако се круг односа јавности и политике затвара, јер је анимозитет према преступницима присутан и код једних и код других (Николић, 2008).

У прилог овоме споменућемо студију (Greer & McLaughlin, 2018) која је имала за циљ да покаже како вести у британским таблоидним новинама и медијско извештавање имају утицај на казнени популизам и делегитимизацију иницијатива за либералну реформу затвора у тој земљи (Greer & McLaughlin, 2018). Студија је израђена на основу анализе реакције британске штампе на говор тадашњег британског премијера Дејвида Камеруна (David Cameron) на свеобухватне затворске реформе и либерализацију. Конзервативни таблоиди доживели су врхунац када је напад на затворске реформе био повезан са изласком Велике Британије из Европске Уније. Управо ово је омогућило таблоидима да нападну либерализацију затворске реформе на два фронта. Улога масовних медија у формирању јавног мњења према криминалитету и кривичном правосуђу има значајан удео. Мас медији преувеличавају слику о криминалу, повећавају страх, љутњу и огорчење јавности, правећи повећан ризик од виктимизације и указујући на неефикасност кривично правног система. Таблоризација британске штампе замагљује границе између вести и забаве. Нове штампарске технологије омогућиле су производњу слика пуних боја, које чине средишње делове текста. Уз то, појављују се мелодраматични наслови,

моралистичке интерпретације, поједностављена објашњења и растући антагонизам према званичницима и неуспеху националног ауторитета у сузбијању криминалитета.

Приче о затворским побунама, бекствима из затвора, озлоглашеним осуђенима, додатно подстичу таблоиде да извештавају о неефикасности кривичноправног система и стварању моралне панике. То затим легитимише и нормализује затвор као једино решење за злочин, при чему се осуђени конституишу као недостојни симпатија, а све то води минимизирању реформи законодавства и блажој казненој политици.

С друге стране, стање у британским затворима се погоршало. Постоји пренасељеност, недостатак и корупција особља, насиље између осуђених, сексуални напади, психоактивне супстанце и мобилни телефони (Greer & McLaughlin, 2018). Таблоиди су нападали Камерунове затворске реформе са најновијег скенирања „меке правде“ која постоји у затворима. У то су били укључени наслови попут: „Вођа азијске банде побегао у Бангладеш“; „Неспречавање осуђеног серијског убице да мучи родитеље жртве из своје затворске ћелије“; „Неправедно благе казне затвора“. „Мека правда“ била је потпомогнута причама о осуђенима, који су имали мобилне телефоне, којима су се снимали и качили снимке на друштвене мреже. Такође уз ово су били и наслови „Да се уз помоћ дрона у затвор достављају алкохол и дрога“ (Greer & McLaughlin, 2018). Све ово је допринело, да током 2017. године влада запосли више стражара, издвојено је три милиона фунти за куповину 5.600 преносивих камера, нових лисица и спрејева, за коришћење у случају дисциплинских преступа. Затвори су такође добили десет милиона фунти за уградњу нових надзорних камера, куповину детектора метала и мобилних телефона, као и за увођење паса за прегледање ћелија. Ништа није уложено у реновирање затвора, у смањење пренасељености и смањење депривација. Ово може значити да стална контрола осуђених, без побољшања затворских услова може водити настанку побуна (Greer & McLaughlin, 2018).

Када се догоде затворске побуне, посебно са таоцима, убиствима, и убиствима осуђених, од стране снага реда, при гушењу побуна, јавност и држава се увек тргну. Претходно наведени подаци нам говоре да и даље опстаје висока стопа ухапшених, и стога, препуни затвори, упркос смањењу стопе криминалитета у многим земљама и код нас (Николић, 2008).

Истраживање (Lawrence & Andrews, 2004) имало је за циљ да утврди повезаност између пренасељености затвора и агресије. Истраживање је спроведено у затвору у Великој Британији 2004. године. Учествовало је 79 испитаника, старосне доби од 21 до 35 година, а просечна старост је била 25 година. Овај старосни распон је репрезентативан јер је 66% осуђених у Великој Британији старости од 21 до 39 година. Неки од коришћених инструмената су скале процене доживљаја личног простора (Subjective Crowding Questionnaire - SCQ, Lawrence & Andrews, 2004), чек листа стрес-узбуђење (Stress Arousal Checklist - SACL, Mackay et al., 1978), Скала процене агресивног понашања (Perceptions of Aggression Scale - PAS, Lawrence & Andrews, 2004) која је развијена за потребе овог истраживања. У овом упитнику (који садржи 48 питања) испитаници дају одговор о насилним инцидентима. Истраживањем је утврђено да услови околине могу утицати на то како осуђени перципирају понашање других осуђених. Када појединци преципирају понашање других агресивније него што јесте, било намерно или ненамерно, и којима недостаје социјална подршка, могу постати склонији изазивању немира у затворима где је велики број осуђених. Пренасељеност сама по себи не може бити узрок побуна, али напетост и повећање агресивног понашања утичу на појаву немира и каснију ескалацију у побуну (Lawrence & Andrews, 2004).

У условима повећања броја осуђених, затворски системи показују озбиљне проблеме у очувању безбедности, како осуђених тако и затворског особља, у поштовању људских права и ефикасном спровођењу третманских програма (Ђорђевић, 2015). У вези са тим, стоји и чињеница да прекомеран број осуђених, у одређеном затвору, увећава ризик од самоубиства и самоповређивања, а истовремено отежава правовремено уочавање и издвајање оних код којих постоје промене у понашању или оних који су склони да агресивно реагују (Ђорђевић, 2015). Осим тога, превелики број осуђених у односу на недовољан број здравствених радника, отежава пружање адекватне медицинске неге, што је значајан проблем, с обзиром да ниво здравствене заштите, представља један од најзначајнијих показатеља степена хуманости затворског система и поштовања људских права осуђених. Стога се оправдано истиче да су велики здравствени ризици, који произилазе из немогућности да се обезбеди минимум здравствених и хигијенских услова за осуђене, једна од најтежих последица преоптерећености затвора (Ђорђевић, 2015). С тим у вези, поставља се и питање да ли су казне затвора могле бити замењене

алтернативним санкцијама, те на тај начин допринети смањену затворске популације. Посматрајући податке о дужини изречених затворских казни у Србији, примећује се да у суми свих изречених казни затвора доминирају такозване краткотрајне затворске казне (Јованић, 2016), што указује на чињеницу да у великом броју случајева постоји простор за изрицање алтернативних санкција. Изрицањем алтернативних санкција растерећују се капацитети затвора, смањује се пренасељеност у затворима, а тиме се смањује ризик од настанка побуна.

Опажајући рад затвора у Републици Србији, Гргур (2016) стиче утисак да затвори примарно инсистирају на изолационом и казненом аспект, при чему се наглашава превенција безбедносних проблема. Ова појава није изненађујућа с обзиром на значајну пребукираност смештајних капацитета, ограниченост ресурса и особености групног контекста смештаја хетерогене групе осуђених, који су оптерећени бројним психолошким и психијатрисјким проблемима (Гргур, 2016). Пренасељеност затвора и измењена структура осуђених, која карактерише затворе у Србији, не угрожава само права осуђених, него утиче и на рад и сигурност запослених. Иако је служба за обезбеђење најбројнија, повећање броја особа на извршењу затворске казне и насилна кривична дела, за која су осуђени, све чешће, уз коришћење психоактивних супстанци, усложњава одржавање безбедности и доводи до појачаног стреса особља (Кнежић, 2011).

Пренасељеност затвора, односно појава да број лица лишених слободе далеко премашује њихов капацитет, доводи до тога да се велики број земаља суочава са овим проблемом. Све ово се одражава на стање животних услова осуђених, тако и на безбедност установе (Игњатовић, 2018). Од свих служби, које постоје у затворима (третман, обезбеђење, обуку и упошљавање, здравствену заштиту и опште послове) а посебно, од рада служби за третман и обуку и упошљавање, зависи или би требало да зависи, исход и успешност затворске казне. Број запослених у затворима Србије у 2009. години био је 3.408 и од тога 6,2% у служби за третман и 16% у служби за обуку и упошљавање. Највећи проценат (57%) било је запослено у служби за обезбеђење. Поставља се питање да ли 203 особе запослене у служби за здравствену заштиту, 213 особа у служби за третман и 545 у служби за обуку и упошљавање, може на ефикасан начин оспособљавати осуђене за живот по изласку из затвора (Кнежић, 2011).

Просторни, кадровски и материјални услови у затворима су незадовољавајући: недостатак материјалних средстава за модернизацију и покретање производње, недостају поједини профили стручњака за обуку, недовољна је мотивисаност осуђених, али и особља за адекватнију обуку, образовање и организовање разноврсних курсева, предавања, разговора, трибина. Испразно трошење времена, доколица и досада, и у бољим условима од затворског сивила, у условима пренасељености затвора доводе до конфликта, сукоба, па и до побуна (Кнежић, 2011).

Пренасељеност, паралелно са недовољним бројем стручних радника, доводи и до немогућности да сви осуђени буду ангажовани на осмишљеним и садржајним активностима током дугог временског периода. Овакав вид ангажовања је потребан како би им се пружио осећај корисности, прогрес и напредовање у одређеним сегментима едукације и отклонило осећање безнађа. Без могућности ангажовања, у оваквим активностима, јавља се осећај неправде међу осуђенима, који у комбинацији са превентивним мерама формалног система, повећава напетост и међу осуђенима и међу особљем, што представља латентну опасност за сукобе, укључујући и затворске побуне (Стевановић и Играчки, 2011).

3.2 ЗАТВОРСКЕ ДЕПРИВАЦИЈЕ КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Психолошка клима у затворима се описује као депривирајућа и фрустрирајућа по осуђене. Изражен осећај депривираниности доводи до бројних реакција, као што су стварање неформалног система, виктимизација, повлачење и побуне у затворима (Петровић и Јованић, 2018). Осуђени на извршење затворске казне долазе из различитих средина, различите породичне културе, старости, различите културе, са различитим знањима и криминалним досијеима, што све утиче на понашање у затвору (Кнежић, 2011).

Затвори су нездрава места, што значи да емоционално и физичко преживљавање у затворским условима делимично зависи и од индивидуалних способности осуђених да се прилагоде на услове затворског живота и депривације (Илијић, 2014). Осуђени губе своју слободу, све им је унапред одређено, морају да поштују правила и норме, стално су под надзором, губе могућност да постигну циљеве или задовоље своје жеље (Palomares, 2014).

Осуђени своје време проводе непродуктивно, често су пасивни. Свеукупни осећај је постојање летаргије, очаја и безнађа (O'Donnell, 2019).

Животна ситуација подразумева све факторе који у датом моменту делују на одређену људску личност и детерминишу њено целокупно понашање и активност (Илић и Јованић, 2011). То значи да животну ситуацију чине како субјективни фактори (мотиви, способности, знање) ранијег развитка личности, који су имали утицаја на садашње стање, тако и објективни фактори који произилазе из уже или шире социјалне средине у којој дати појединац живи (Јованић и сар., 2016). Када говоримо о затвору, као социјалној средини, не смео заборавити да популацију осуђених чине особе за које се верује да је за њихово понашање једино решење издвајање из друштва (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010).

Психолошке последице затварања настају услед депривација (Николић и Крон, 2011). Затворске депривације су мање или више присутне у свим тоталитарним установама и код већине осуђених. Издвајају се следеће депривације: депривација слободе; депривација материјалних добара и услуга; депривација хетеросексуалних односа; депривација аутономије; депривација сигурности (Илић и Јованић, 2011).

Истраживање које је спровео Јованић (2014) обухватало је испитивање степена депривације сигурности у затворима у Србији (КПЗ Ваљево, КПЗ Падинска Скела, КПЗ Пожаревац и окружни затвор Панчево). Учествовало је 183 испитаника. Највећи број испитаника (Између 50-60%) се налази у категорији повишене депривираности. Боравак осуђеног у затвору подразумева навикавање и повиновање великом броју правила и прописа (Јованић, 2014). Практичне последице депривације аутономије су изражене у затворским системима, који о томе не воде рачуна, а најизраженије су побуне, бекства и самоубиства (Николић и Крон, 2011). Интензитет доживљаја лишености аутономије је пропорционалан типу установе и њеном режиму, што значи да ако је затвор затвореног типа са режимом који је аутократски и нефлексибилан, интензитет ове депривације код осуђених биће интензивнији (Илијић, 2016).

Исте резултате износи Петровић и Јованић (2018а) испитујући да ли радно ангажовање осуђених утиче на депривацију слободе. Узорак у овом истраживању чинило је 113 осуђених, а спроведено је у КПЗ Сремска Митровица. Скор депривације у овом истраживању показује на повишену депривираност већине (58,4%), док 41,6% осуђених исказује високу депривираност (Петровић и Јованић, 2018а). У случају незапослености и

доколице у затворима, где не постоји радно ангажовање и где постоји повишена депривација осуђених, могу настати затворске побуне.

Јованић и сарадници (2020) су спровели репликативно истраживање у затворима Србије (Окружни затвор Падинска Скела, КПЗ Панчево и КПЗ Сремска Митровица) да би утврдили степен присуства депривације у односу на тип затвора и степен обезбеђења (отворен, полуотворен и затворен). Истраживачки узорак је обухватио 490 осуђених мушкараца. Подаци су прикупљени коришћењем Скале депривације слободе и општег упитника, који је израђен за потребе истраживања (Jovanić i sar., 2020). Резултати истраживања говоре да су осуђени из отвореног типа затвора имали нижи степен депривације слободе, од осуђених из полуотвореног и затвореног типа затвора.

Објашњење оваквих резултата може се повезати са чињеницом да отворени тип затвора карактерише недостатак физичких и техничких препрека за бекство, надзор над осуђенима врше службеници за третман, тако да су услови у затвору сличнији онима изван затвора. Отворени, полуотворени и затворени тип се разликују и у врсти проширених права и погодности, које осуђени могу добити, а зависе од нивоа либерализације одељења (Jovanić i sar., 2020). Ово нам говори да и тип затвора и присуство депривација могу утицати на настанак побуна. Где је више изражен степен депривације слободе, постоји већа могућност за настанак побуна.

Истраживање спроведено у затвору у Етиопији, од стране О Донела (O'Donnell, 2019), имало је за циљ да утврди у коликој мери су присутне депривације и да ли се разликују у односу на истраживања спроведена у САД и Европи. Затвор у коме је спроведено истраживање основан је 1957. године, у близини спортског стадиона и стамбених подручја. Од осуђених се тражи да носе своју одећу, тоалетне потрепштине, и све потребно да би се смањио утицај депривација. Сваки расположив простор био је искоришћен за радно ангажовање. Највећи извор запослености било је ткање памучне пређе за производњу шалова и ћебади. У овом процесу 1000 осуђених је радно ангажовано. Још око 300 осуђених било је ангажовано у изради мрежа за риболов. Такође, већина њих је била ангажована за узгој воћа и пчеларство, које се одвијало на оближњој фарми. Затворски режим и правилници, донесени су у сарадњи са осуђенима. Кумулативни ефекат оваквог режима била је велика слобода и достојанство осуђених. Однос броја страже и осуђених је непропорционалан. Парадоксално, на једног стражара

иде 80 осуђених. Депривација слободе се регулише тиме што су им сваког дана дозвољене посете супружника, адвоката, блиског рођака, пријатеља, верских саветника. Једино ограничење је уколико је тај дан велики број посета, да свака посета мора бити временски скраћена. Ипак, осуђени у Етиопији су лишени хетеросексуалних односа. Остале депривације биле су мање очите. Осуђенима је дозвољен приступ робама и услугама, као што су продавнице, медицинске клинике, школе и рекреативне активности. Током дана, када не раде, осуђенима је дозвољено да се слободно крећу и друже. Губитак аутономије није изражен, као у америчким и европским затворима. Када је у питању депривација сигурности, осуђени су пријавили да се осећају сигурно. Према статистици о дисциплинским преступима, насиље је било ретко. У 2015. години пријављен је један случај самоубиства. Ово истраживање нам показује да је могуће утицати на смањење осећаја депривација, што доводи и до смањења ризика од настанка побуна (O'Donnell, 2019).

Начин на који ће се осуђени прилагођавати затворској средини зависи, у првом реду, од црта личности осуђеног, али и од услова које пружа пенитенсијарна установа и њен формални систем, од режима установе и третмана осуђених (Николић и Крон, 2011). Типови прилагођавања особеностима затворског живота могу бити различити и са аспекта њихових индивидуалних особености, које детерминишу особине личности осуђеног, као и са аспекта социјалне интеракције са средином (Николић и Крон, 2011). Адаптације и реакције на депривације крећу се од конформизма, виктимизације, стварања неформалног система, повлачења и побуна у затворима (Петровић и Јованић, 2018).

Осуђени кроз побуне реагују, јер не виде себе као објект који ће неко померати како му одговара (Николић и Крон, 2011). Према теорији депривације, осуђени ће се бунити против лоших услова који постоје у затворима. Неки од тих услова су изазвани оскудицом, тиранијом, угњетавањем од формалног система или других осуђених. Због тога се депривираност осуђених наводи као један од разлога побуна (Петровић и Јованић, 2018).

За контролу осуђених често се прибегава употреби дисциплинских казни, а једна од њих је и казна самице. Примена самице доприноси повећању осећаја депривације, због сегрегације, кажњавања. Она такође може допринети настанку насиља између осуђених и страже и довести до настанка побуна.

Рубин и Рајтер (Rubin & Reiter, 2018) објашњавају примену самице кроз историју казних установа и њен утицај на контролу осуђених (Rubin & Reiter, 2018). Самица је прво одобрена у САД 1790-их година, када су државе почеле градити прве затворе. Током историје, намена самица се није мењала, а то је контрола и кажњавање осуђених. Оваква пракса постојала је у Пенсилванијском и Обурнском систему. Током седамдесетих и осамдесет година двадесетог века, употреба самице се проширила. Затворски системи широм САД почели су тестирати нове технологије дугорочне и систематичније изолације.

Ови експерименти имали су три облика: модификација понашања путем сензорних депривација, полу-трајна „закључавања“ и супермаксимални сигурносни затвори (Rubin & Reiter, 2018). Овакво понашање према осуђенима, довело је до насиља између осуђених и стражара, до међусобног насиља осуђених, а на крају и до таласа побуна у затворима широм САД, седамдесетих година прошлог века (у Калифорнији, Њујорку, Илиноису и Масачусетсу). Ове побуне нису довеле до промена у политици затворских установа ни до данас. Иако је примена самице, током историје, имала различите намене, њена сврха је остала иста, а то је изолација, сегрегација и потпуна контрола осуђених (Rubin & Reiter, 2018).

Лиги (Leigey, 2019) је испитивала да ли присуство депривација повећава ризик од настанка нереда у женским затворима у Америци. Студија је спроведена у два калифорнијска женска затвора, у Калифорнијској установи за жене (California Institution for Women) и у женском државном затвору Вали (Valley State Prison for Women), 2011. године. Узорак је обухватио 887 жена из Калифорнијске установе за жене, и 934 испитанице из затвора Вали. Резултати студије показали су да што је присутно више депривација и када су оне више изражене, ризик од настанка насиља и побуна се повећава (Leigey, 2019).

Побуна у пеналној установи Јужни Охајо (Southern Ohio Correctional Facility) у Лукасвилу (Lucasville), у Охају, започела је 11. априла 1993. године. Ова побуна је трајала једанаест дана, а још увек се сматра најдужом побуном у историји затворских побуна у САД (Lynd, 2004). Осим пренасељености која је постојала у том тренутку (1.820 осуђених у затворима чији су капацитети били за 1.500 осуђених) и лошег управљања затвором, главни узрок ове побуне је било присилно тестирање на туберкулозу и давање вакцине, без пристанка осуђених. У том тренутку осуђени су се осетили пониженима и

непоштованима. Постојале су претње од стране особља да ће стражари ићи од ћелије до ћелије и давати вакцине. Због тога је од мирних протеста, ово прерасло у насилну побуну. Стражари су узети као таоци, а ова побуна је премостила јаз између осуђених, који је постојао због етничких и расних разлика и припадности различитим затворским бандама. Осуђени су објавили листу са 21 захтевом. Након што је један стражар убијен, управа је одлучила да неће испунити ниједан захтев. Након тога осуђени су пустили остале таоце, и предали су се 21. априла 1993. године (Henderson, 2016). Из наведеног се види како ограничење способности за прављење избора и одлучивање може представљати фактор који може довести до настанка побуне.

Побуна у затвору Њујорк почела је 10. августа 1970. године, када је 225 осуђених припадника групе Затворенички ослободилачки фронт (Inmates Liberation Front) заробило пет стражара и закључало их у ћелије. Након ударања о метална окна на прозорима, осуђени су кроз прозоре почели да бацају поруке на којима је писало „Људи су уморни од тога да их третирају као животиње у овом паклу. Можемо умрети и од пребијања, али и то је боље, него садашњи услови“ (Burton, 2018). На њиховој листи жалби, осуђени су осудили правни систем због тога што су их подвргли „прескупој кауцији“, „лажном саслушању“ и јер су тужиоцима омогућили злоупотребу њихових права. Осудили су буђаву и трулу храну, недостатак одеће и ограничен приступ правним службама. Оптужили су стражаре за претерану употребу насиља, углавном усмереног против афро и латиноамеричке популације. Оптужили су лекаре за заташкавање расног насиља, подношењем лажних пријава о насилним инцидентима управи. Такође, тврдили су да физичко насиље и узнемиравање није било резервисано само са осуђене, било је примењивано и на супруге, сестре и мајке, које су их посећивале. Њихов коначни захтев је био да се смени управник и да стража не спроводи одмазду. Пошто им захтеви нису били испуњени, 11. августа, 800 осуђених је преузело контролу над четвртим, петим, седмим и осмим спратом. Узета су још три таоца, поломљене су браве, спаљене постељине, разбијени прозори, а смеће и мртви пацови су бачени у двориште затвора. Поновљени су захтеви од прошлог дана, али овај пут без пуштања талаца, док управа не испуни захтеве. Побуна је угушена 20. августа, када је 80 државних агената ушло у ћелије и на насилан начин повратило контролу (Burton, 2018). Вође побуне пребачени су у Бранч Квинс (Branch Queens) у коме је поново организована побуна због неиспуњења претходних

захтева. Два месеца касније, 1. октобра, осуђени су узели 100 стражара као таоце. Разбијени су водоводи, уништена је кухињска опрема, електрични систем, запаљена је капела и ослобођено је 396 осуђених из ћелија. Осуђени су забарикадирали улазне пунктове, стражарска места и развијени су системи комуникације за различита подручја затвора. Њихови захтеви одражавали су важна политичка и тактичка дешавања у оквиру ескалирајуће борбе. Као и два месеца раније, осуђени су осудили лоше и нехумане услове у затворима. Такође, захтевали су већи приступ културним ресурсима. Осуђени су захтевали и могућност одржавања конференције за штампу. Изјавили су да су спремни да умру и да убију све док им се не испуне њихова људска права. Генерализована побуна почела је 2. октобра. Побуни су се придружили и осуђени из државног затвора Њујорк, и 900 осуђених из Краљичиног затвора (Queen's jail). Више од 1.400 осуђених, у три затвора, узело је 23 таоца, укључујући три капетана страже, 14 стражара и шест цивилних службеника. Следећег дана, скоро 1.500 осуђених из Бруклинског затвора (Brooklyn House of Detention) прикључило се побуни. Дан након тога, 3. октобра, хиљаде припадника полиције, Националне гарде и стражара су опколили три затвора. Након упада у затвор и поновног успостављања реда, последице овога су биле да је 200 осуђених и 12 стражара задобило смртоносне повреде. Ова побуна је истовремено била и победа и пораз. Управа је смењена, спуштен је износ кауција, а услови у затворима су се побољшали (Burton, 2018). Депривација слободе, депривација сигурности, депривација материјалних добара и услуга и депривација аутономије могу довести до настанка побуна, као што је и у овој побуни био случај.

Превенцијом негативних последица, које настају услед лишења слободе и подржавањем позитивних међуљудских односа, могло би се утицати и на настанак побуна у затворима. За осуђене је кључно како особље поступа са њима, са посебним нагласком на поштовању, хуманости и коректности (Pijić i sar., 2020).

3.3 НАСИЉЕ У ПЕНАЛНИМ УСТАНОВАМА КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Насиље је интегрални део затворског живота и представља значајну тему у смислу утврђивања инциденције, различитих појавних облика и могућих превентивних стратегија (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Светска здравствена организација (World Health

Organization, 2002) дефинише насиље као намерну употребу физичке силе или моћи, стварну или у виду претње, против себе, других или против групе или заједнице, која било да резултира или има велику вероватноћу да ће резултирати повредом, смрћу, психичким последицама, маладаптивним развојем или лишавањем (WHO, 2002). Прабово (Prabowo, 2020) дефинише насиље као сваки облик деловања користећи физичку или нефизичку силу, која може резултирати негативним психолошким или менталним утицајима (осећај страха или депресије), као и физичким (несвест, беспомоћност, смрт) код људи који су изложени насиљу (Prabowo, 2020).

Када говоримо о насиљу унутар затвора, претпостављамо да је тамна бројка велика, пре свега због деловања фактора који обесхрабрују пријављивање напада, као што су претње одмаздом, срамота, етикетирање као „динкароша“ (Јованић и сар., 2016). Насиље у затворима је једна од најозбиљнијих брига за правосудни систем, јер наноси штету појединцима и доприноси осећају несигурности (Peirce & Fondevila, 2020). У извештаје и службене податке доспевају само инциденти, чије последице нису могле проћи непримећено (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Исто запажање доноси и ЛаСуса (LaSusa, 2016) наводећи да се највидљивији и најбруталнији облици насиља износе у јавност и да се статистички обрађују, док се „рутинско“ насиље у затворима мало пријављује и не улази у званичне податке (LaSusa, 2016). Такође, службени подаци могу погрешно представити или изоставити значајан део насиља које се догађа (Peirce & Fondevila, 2020).

Када се говори о феноменологији насиља у затвору, могу се разликовати одређени појавни облици. Када посматрамо насиље кроз критеријум односа, оно може бити физичко интерперсонално насиље, физичко насиље према себи (самоповређивање, самоубиства) и сексуално насиље (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Према врсти, насиље може бити вербално, физичко или сексуално (Ricciardelli, 2014). Исти аутор (2014) наводи да су основни фактори који утичу на настанак насиља у завору: величина популације односно „пренасељеност“, динамика између особља и осуђених и класификације безбедности, док су фактори који имају утицај да особа постане жртва: раса и старост, историја криминалног односно насилног понашања, време проведено у затвору и присуство душевне болести (Ricciardelli, 2014). Пренасељеност може индиректно подупрети насиље у затворима, често због недостатка особља или недостатка личног простора. Побуне и насилни инциденти могу се повезати са високим нивоом

пренасељености затворских капацитета (Specter, 2010). Такође, велики број притворених у затворима је изложено несигурним и лошим условима и осуђенима који су импулсивни, насилни или болесни, као што је случај у латино-америчким државама. У овим државама осуђени и притворени нису одвојени у смештајним јединицама, јер постоји пренасељеност затворских капацитета (Limoncelli et al., 2020). Услови који владају у затворима неминовно доводе до немира и сукоба, како међусобно између осуђених, тако и између њих и страже, а извештај број конфликата се заврши смртним исходом (Јованић и сар., 2016). Субкултура базирана на неформалној хијерархији, чешће је окренута и склона насиљу, како унутар групе осуђених, тако и према лицима која су запослена у служби обезбеђења (Гргур, 2016).

Насиље је незаобилазна стварност затворског живота (James & Glaze, 2006). Фахми и сарадници (Fahmy et al., 2020) износе податке да се један од десет осуђених терети за физички напад, или да су повређени у току насилног напада. Око 50% осуђених ће учествовати у неком облику злостављања у затвору, а 12% ће бити изложено некој врсти међусобног насиља. Овакве стопе напада су најмање два до три пута веће у затворској него у општој популацији. Стопе викитимизације мушкараца у затворима су 18 пута веће него у општој популацији (Fahmy et al., 2020).

Побуне припадају групи вертикалног насиља и представљају групно насиље осуђених против пеналног система, конкретно против политике затвора. Овде се не ради о одређеном припаднику особља, већ осуђени сматрају да на други начин не могу задовољити своја очекивања, или указати на неке проблеме, који по њиховом мишљењу нису довољно препознати и третирани од стране управе (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Хардијанто и сарадници (Hardiyanto et al., 2013) наводе постојање три облика насиља у затвору: индивидуално насиље, колективно насиље и насиље директно повезано са регулацијом интеракције између осуђених и стражара (Hardiyanto et al., 2013). Индивидуално насиље се обично јавља између два осуђена. Колективно насиље се јавља у нередима (немири и побуне). Насиље у овом облику се обично јавља када постоји нагомилавање проблема у затвору.

Трећа врста насиља, које се јавља, последица је регулације, и односи се на нездраве интеракције између осуђених и службе обезбеђења (Prabowo, 2020). Случајеви насиља често се дешавају новопридошлим осуђенима. Други фактор, који узрокује насиље у

затворима, је тај да број осуђених прелази капацитете затвора као и недовољан број стражара (Prabowo, 2020).

Виглс (Weegels, 2020) је испитивала побуне у Никарагви. Етнографско теренско испитивање трајало је 31 месец, између 2009. и 2016. године. Узорак је обухватио два затвора, Државни затвор (Regional penitentiary - SPR) и Градски полицијски затвор (City Police Jail). Истраживањем (Weegels, 2020) је показано да насиље (туче између осуђених, сексуално злостављање, мучење осуђених и спремност власти да примене насиље) повећава ризик за настанак побуна. Вулф и сарадници (Wolff et al., 2007) су на узроку од 7.221 осуђених мушкараца и 564 осуђене жене, идентификовали преваленцу напада према припадницима службе за обезбеђење у распону од 83 до 321 на 1.000 (Wolff, et al., 2007). Истраживање је спроведено током 2005. године у дванаест затвора. Имајући у виду затворску животну ситуацију, може се претпоставити да управо повећано насиље стражара и незадовољство осуђених таквим понашањем, може довести до ескалације насиља и побуне у затворима (Јованић и сар., 2016).

Бергман (Bergman, 2020) истиче да „илегална тржишта“ у затворима Латинске Америке могу произвести насиље. Та илегална тржишта се односе на обезбеђивање свакодневне робе, као што су храна, пиће, одећа, лекови или потражња за бољим ћелијама. Опскрба робе, од стране формалног система, створила је унутрашње тржиште, где се таквом робом тргује ради профита, а контрола таквих тржишта ствара насиље. Концентрација и структура тржишта, толеранција власти и зрелост затворских банди могу произвести насиље у затворима, од мирних протеста па све до побуна и екстремних нивоа бруталности (Bergman, 2020).

Исти аутор (2020) истиче да, упркос лошој ситуацији у затворима Латинске Америке, владе издвајају значајна средства за смештај све већег броја осуђених. Ово се може повезати и са строгом криминализацијом кривичних дела везаних за дрогу, а самим тим и масовном инкацерацијом. Велики број осуђених и нулта рехабилитација у латиноамеричким затворима, ствара велике кохорте делинквената, које додатно погоршавају затворску кризу и доводе до затворских побуна (Bergman, 2020).

Затворске банде могу довести до повећања насиља у затворима. Према подацима из САД, затворске банде чине 13% затворске популације у државним, од 12% до 17% у савезним, и око 9% у федералним затворима (Pzrooy et al., 2011). Затворске банде

формирају се из одређених разлога, као што су заштита, управљање или трговина дрогом (Peirce & Fondevila, 2020).

Две теорије објашњавају настанак затворских банди: Теорија лишавања/депривације и Теорија или Модел увоза. Теорија лишавања објашњава настанак затворских банди услед недостатка приватности и губитка идентитета. Затворске банде настају као одговор адаптације на затворске услове. Осуђени се затим постепено социјализују у разне затворске субкултуре, укључујући и банде. Оваква социјализација је губитак личног и стварања колективног идентитета (Pzrooy et al., 2011). У Моделу увоза, друштвена и културна искуства људи, као и искуства пре затвора, покрећу насиље између осуђених унутар група (Sanhueza et al, 2020). Падрон (Padron, 2006) сугерише да се насиље, које потиче изван затвора, у којем се банде такмиче за тржиште дроге или око територијалне контроле, преноси или увози у затвор, где се налазе осуђени, који припадају одређеном гангу или банди.

Када се нађу у затвору, осуђени се и даље боре да постигну надмоћ над осталим супарничким групама или бандама. Групе безбедносних претњи, које су колоквијално познате као затворске банде, развијају се, по дефиницији у затворима, али се понекад могу проширити и ван затворских зидова (Gundur, 2020). Проучавање затворских банди у последњих 40 година било је веома ограничено. Истраживачи, који су се бавили овом темом, тешко су долазили до података и извештаја од стране званичних служби. Проблем је био и у томе што су се доступни извештаји ослањали на недоследну метрику и неразликовање радњи чланова затворских банди, од оних који то нису (Fleisher, 2017).

Новија литература о затворским бандама испитује неколико међусобно повезаних питања и то, како настају затворске банде, како оне утичу на управљачке структуре у затвору и на насиље, како се организациони циљеви и понашања затворских банди развијају и проширују и како затворске банде користе своје организационе структуре за криминалне активности у слободном свету, односно ван затворских зидова, посебно у контексту трговине дрогом и насиља (Gundur, 2020). Исти аутор (2020) описује фазе развоја затвореничких група. У првој фази, осуђени улази у затвор, а у другој се придружује клици, док у трећој фази клика постаје група за самозаштиту. У четвртој фази група за самозаштиту постаје група предатора, док у петој фази група предатора постаје затворска банда са утицајем и унутар и изван затвора. Свака фаза одражава

специфичности односа између групе и заштите коју она пружа, док степеновање указује да је група проширила своју улогу на тржишту (Gundur, 2020).

Затворске банде се састоје од групе осуђених који деле пет, шест карактеристика, уз вршење кривичних дела у пенитенцијарним установама. Те карактеристике су: формално чланство са постојањем одређених правила за чланове; постојање вође или неколицине осуђених, које други осуђени следе; заједничка одећа, тетоваже, посебан језик или неки други симбол; заједничко име; припадници затворске банде потичу из истог суседства, улице или школе (Костић и Димовски, 2013).

У латиноамеричким затворима, с обзиром на недостатак погодности и релативно лош однос особља и осуђених, организације предвођене осуђенима имају тенденцију да имају већу истакнутост и контролу над свакодневним животом и дистрибуцијом ресурса, као што су новац, одећа, психоактивне супстанце, цигарете. Широм региона осуђени формирају групе, које ће се организовати за колективне потребе, попут кувања и дистрибуције хране, додељивање простора за спавање, руковање логистиком породичних посета, а понекад и квази административним улогама (Darke, 2018). Неке од ових група заснивају се на квазидемократском процесу, попут гласања за представнике, док се други заснивају на локалној припадности према павиљону, блоку или верској припадности (Skarbek, 2016). Неке групе, које предводе осуђени, у латиноамеричким затворима, усклађују се са оквиrom еволуције од клике, до заштитне групе, па до групе предатора коју описује Гундур (Gundur, 2020), док у неким случајевима формална управа сарађује са фракцијама осуђених, који држе контролу (Peirce & Fondevila, 2020). Затворске банде, у истраживањима насиља у затворима, имају велику улогу у вођењу илегалне економије (Pyrooz et al., 2011).

У латиноамеричким затворима идентификује се најмање шест врста затворских банди, на основу њихових циљева и веза ван установе. Начин на који затворске банде функционишу унутар затвора зависи од тога да ли је појединац формално члан банде, јер се сви осуђени и особље морају кретати у динамици банде. Затворске банде регулишу и спроводе економске и социјалне трансакције, тамо где су информације и поверење ограничени (Skarbek, 2012). Њихове структуре и тактике, у великој мери, зависе од начина на који затворска управа настоји да их контролише и од тога да ли је затворска банда кохерентна кроз етничке, идеолошке или економске везе (Gundur, 2020).

Криминолошке студије су показале да лица која су склона насиљу, како ван затвора, тако и у самом затвору, имају између 16 и 24 године. Такође, дошло се до резултата да су младе особе у већој могућности да буду виктимизирани, у односу на лица старије животне доби (Костић и Димовски, 2013). Присуство банди у затворима, повећава ризик од насиља у установама, а насиље између осуђених може довести до настанка затворских побуна.

Соренсен и Рејди (Sorensen & Reidy, 2019) су испитивали да ли осуђени на казну доживотног затвора без могућности условног отпуста (у даљем тексту ДЗБМО) испољавају насилније понашање, него осуђени на доживотну казну затвора са могућношћу условног отпуста (у даљем тексту ДЗСМО). Узорак је укључивао осуђене у Корективном центру Мисури (Missouri Department of Corrections), у САД, током периода од августа 2006. године до фебруара 2014. године. Узорак осуђених на ДЗБМО обухватио је 189 осуђених, од чега је 93% било осуђено за кривично дело убиство првог степена (које укључује вољу, размишљање о убиству и предумишљај) и 7% осуђених за сексуална кривична дела. Узорак ДЗСМО чинило је 172 осуђених за кривично дело убиство другог степена (убиство другог степена подразумева постојање намере, али не и предумишљаја или ако је кривично дело убиство последица несмотреног понашања). Осуђени на ДЗСМО могли су бити условно отпуштени након што изврше 50% казне. На пример, ако минимум казне затвора износи 30, осуђени добија могућност условног отпуста након 15 година извршене казне (Sorensen & Reidy, 2019).

Резултати овог истраживања показали су да не постоји статистички значајна разлика између осуђених на ДЗБМО и ДЗСМО у укупном насиљу. Путања недоличног понашања показала је нешто већу преваленцу међу осуђенима на ДЗБМО, али та преваленца опада током првих 18 месеци, а потом се изједначаје са осуђенима на ДЗСМО.

Ово се може објаснити пратећим страховима од затварања, забринутости и губитком слободе, прекидом породичних веза и прекидом друштвене повезаности са спољним светом. Такође, проблеми са прилагођавањем могу указивати и на зависност од употребе дрога или алкохола (Sorensen & Reidy, 2019). Интервјуи са осуђенима указују на постојање депривација, губитака приватности, немогућности избора у свакодневном активностима, усамљености и осећаја да се живот завршио (Leigey, 2015). У условима где постоји проблем прилагођавања, где је повишен осећај депривације, и дисциплински

преступи, може бити повећан ризик од настанка побуна. И претходне студије на ову тему (Cunningham et al., 2005; Cunningham et al., 2016; Sorensen & Wrinkle, 1996) дају исте резултате, да не постоји статистички значајна разлика између дисциплинских преступа између осуђених на казну доживотног затвора са могућношћу условног отпуста од осуђених на доживотну казну затвора без могућности условног отпуста. Побуне могу бити реакција осуђених на услове у затвору, реакција на насиље, које постоји без обзира да ли су осуђени на казну доживотног затвора са или без могућности условног отпуста.

Лу и Тејлор (Liu & Taylor, 2019) су истраживали карактеристике затворских службеника погинулих у току дужности од 2005. до 2015. године, у Америци. Подаци су прикупљани из Бироа за статистику рада (Bureau of Labor Statistics) кроз Попис смртних повреда на раду (Census of Fatal Occupational Injuries), Националног система пријављивања насилних смрти (National Violent Death Reporting System) и Националне Меморијалне базе података (National Law Enforcement Officers Memorial).

Резултати овог истраживања (Liu & Taylor, 2019) су следећи: највише стражара је убијено у 46 години, при чему је радни стаж у просеку износио 13 година. Већина убијених су били мушкарци (82,7%), белци (61,3%), ожењени (62,7%) и они који су имали децу (84%). Близу три четвртине је радило у савезним затворима (72%). Дистрибуција током 10 година показује незнатан општи тренд раста, с тим да је број смртних случајева у 2013. години био највећи, а у 2014. години најнижи. Око половине (53,3%) смртних случајева било је услед несреће, а друга половина је настала као последица кривичних дела. Већина инцидената (80%) није укључивала друге службенике. Четири од десет чувара је убијено у нападима. Међу насилним инцидентима, 80% њих је убијено ватреним оружјем или ножем. Ово истраживање указује да насиље осуђених према стражи у неким случајевима може бити повод за још већу примену насиља и повећан ризик од настанка побуна (Liu & Taylor, 2019).

Постоји снажна веза између чланства у банди и насиља. Насиље у затворским бандама се описује као дефинишуће својство и централна вредност. Оно се појављује у инструменталној и експресивној форми. Чланови банде су социјализовани за коришћење насиља, да би заштитили себе и друге чланове, како против ривалских банди, тако и против насиља стражара (Hughes & Short, 2005). Такво инструментално насилно понашање често је праћено експресивним насиљем, осмишљеним да повећа или створи

репутацију затворске банде. Чланови затворских банди са претходном историјом насилног понашања су склонији томе да врше насиље док су у затвору. Да би се контролисале затворске банде, према њима се примењује административна сегрегација, која се често назива осигурање стамбене јединице. Ово представља издвајање вођа затворских банди у посебне смештајне јединице, које су одвојене од осталих чланова банде (Pyrooz et al, 2011). Постојање вођа у затворским условима, може значити повећан ризик од настанка побуне, јер они могу организовати побуне и при том имати велики број следбеника.

У Хондурасу је 2019. године затворска банда МС-13 (Mara Salvatrucha) започела затворске неред, у којима је убијено 37 осуђених. Затворска банда је организовала побуну, како би присилила владу од одустане од поопштравања казнене политике, која је за циљ имала смањење оружја у затворима које осуђени поседују, као и смањење броја и сати посета. Корупција је омогућила осуђенима да у основи управљају неким подручјима затвора, шверцујући ножеве и оружје.

Влада је основала Националну међуагенцијску безбедносну снагу (National Inter-agency Security Force) састављену од војске и Националне полиције како би повратила контролу у затворском систему. Управо те мере, смањење броја посета у комбинацији са лошим условима и пренасељеношћу затвора, створиле су талас беса међу осуђенима. Осуђени су изјавили да неће прихватити обуставу породичних посета и да ће се насиље наставити све док се услови не побољшају (Global News, 2019).

Да би се контролисале затворске банде, према њима се примењује административна сегрегација, која се често назива осигурање специјалне стамбене јединице (Special Host Unit). Сегрегација подразумева да су осуђени у ћелијама, 23 часа дневно, при чему је један сат за рекреацију или друге активности. Други облик контроле јесте пребацивање вође банде у други затвор (Pyrooz et al., 2011).

Нокс (Кнох, 2005) је идентификовао пет потенцијалних решења како да се затвори учине сигурнијима, и да се смањи утицај затворских банди. Та решења подразумевају: изрицање строжих казни против затворских банди (самица, одузимање погодности и привилегија), посебни павиљони за чланове, ограничење погодности за недолично понашање, промена затворске политике и повећање броја запослених и ресурса (Кнох, 2005).

3.4 ОДНОС ФОРМАЛНОГ И НЕФОРМАЛНОГ СИСТЕМА У ЗАТВОРИМА КАО КАУЗАЛНИ ФАКТОР ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Традиционални приступи одржавања реда у затворима заснивају се на стратегији контроле. Одржавање реда у затворима на основу присиле доводи до непријатељства између осуђених и затворског особља и продубљује социјалну дистанцу између њих (Мешко и Хацин, 2019).

У затворима постоје две јасно издиференциране групе људи, које су дијаметрално различите, са различитим друштвеним положајем, улогама и другим статусним и сличним елементима, који су нормативно одређени у оквиру затворске институције. Поред формалног система, постоји и посебан неформални систем односа међу осуђенима, који се назива неформални систем, који може имати веће репрекусије на функционисање формалног система (Делибашић, 2012).

Мацановић (2007) наводи да формални систем чини особље затвора и нормативни систем. Карактерише га механизам принуде, шаблонство, инертност и формални ауторитет. Неформални систем и његова структура представљају реакцију осуђених на формални систем и имају функцију заштите индивидуалног интегритета личности у условима депривација или лишавања које намеће затварање, а које реализује и одржава формални систем са својом структуром служби (Мацановић и Надаревић, 2014).

Однос формалног и неформалног система описао је Радовановић (1992). Аутор (1992) наводи да у казним установама, у којима постоји оријентација на изразиту контролу и одржавање реда, формални систем несвесно потпомаже прихватање неких карактеристика затвореничког друштва (неформалног осуђеничког система). Због опсесије редом и миром, неки делови формалног система, као што су управа и служба обезбеђења, често користе неформални систем да би одржали ред и мир у затворима (Радовановић, 1992). Они, у тим случајевима, лидерима неформалног система додељују бољи посао, дају им бољи смештај, више погодности. На тај начин, формални систем пружа подршку и признање хијерархијској организацији и организацији затвореничког друштва, а преко ње и друштвеним односима, који постоје или се развијају унутар осуђеничких неформалних група. Управо овај однос између осуђених и управе, која руководи затвором, доводи до тога да контрола над осуђенима постаје примарна функција затвора, а преваспитање је често у другом плану (Радовановић, 1992). Неформални системи изузетно су значајни за

поштовање норми, јер се норме остварују управо у свакодневном понашању осуђених у затворима. Затворска клима и интервенције за промену понашања су модератор између ставова, веровања и вредности администрације, особља и осуђених. Особље у затворима је значајно за разматрање утицаја формалне и неформалне социјалне контроле и у одржавању проактивне и позитивне климе и оснаживању потреба осуђених (Bulten et al., 2008).

Рад Мешка и Хацина (2019) се фокусира на социјалну дистанцу и факторе који доприносе социјалној дистанци између формалног и неформалног система у словеначком затвору Доб (Dob prison). Узорак из 2008. године, обухватио је 303 осуђена, који су смештени у затвореном одељењу у затвору Доб, док је узорак из 2016. године обухватио 330 осуђених из свих словеначких затвора. Резултати истраживања показују да постоји позитивна корелацију између праведности стражара са смањењем јаза између формалног и неформалног система. Такође, постоји позитивна корелација између затворске субкултуре и социјалне дистанце. Образованији осуђени и они који доживљавају стражаре као „добре“ спремнији су да смање социјалну дистанцу између себе и стражара и да ступе у интензивније односе са њима. Тај однос заснован је на међусобном поштовању, а понекад и поверењу.

Такође, аутори (Meško i Hacin, 2019) су закључили да се социјална дистанца може објаснити и величином затвора, затворским режимом и различитим затворским становништвом. Такође, различити фактори утичу на социјалну дистанцу у различитим затворима, произилазећи из специфичних атрибута затвора. Ови фактори нису стални, они зависе од затворског окружења и временом се мењају. Динамичка природа социјалне дистанце између формалног и неформалног система може се упоредити и са динамичном природом легитимитета. Социјална дистанца је јасан показатељ лоших односа између страже и осуђених. Она омета свакодневни рад затвора, спречава успешно спровођење третмана, и повећава ризик од настанка нереда и побуна (Meško i Hacin, 2019).

3.4.1. Настанак Прве команде главног града (Primeiro Comando da Capital)

У овом делу описаћемо настанак затворске банде Прва команда главног града, као и њен утицај на побуне које су се десиле широм затвора у Бразилу. Настанку организације Прва команда главног града (у даљем тексту ПКГГ) допринело је лоше стање у затворима

у Бразилу, које се огледало првенствено у лошим условима живота за осуђене, пренасељености затвора, материјалној немаштини, насиљу и злоупотреби свих облика ауторитета, која се састојала у мучењу, пребијању и малтретирању осуђених. Уз то, лошем стању у затворима доприносило је и одсуство заштите права осуђених, које прописују међународне конвенције у области извршења казни затвора, као што су рад, усавршавање, школовање, достојан третман, правна и социјална помоћ. Додатни проблем је био и нераздвајање оних који су били на извршењу казне затвора, од особа које су у притвору (Nunes, 2019).

Стварање организације ПКГГ за многе осуђене значило је завршетак једног доба, у коме је постојао рат против свих и где су владала правила „свако за себе“ и „јачи побеђује“. До тог тренутка, физички обрачуни су били уобичајена појава, при чему је свака баналност била довољан разлог да се сукоб реши борбом ножевима, у којој најчешће једна страна изгуби живот. Сексуално насиље је такође била нормална и честа појава, а да би се сексуални напад избегао, у већини случајева, нападнути је морао да убије нападача. У том случају, нападновано лице би одговарало за још једно кривично дело, овога пута убиство. Осуђени су отимали једни од других предмете, почев од тоалетног папира па до саме ћелије, како би их продавали онима који до њих нису могли да дођу путем силе. Прокламовањем строгих правила понашања између чланова организације, али и унутар затвора, од стране организације ПКГГ, као и одређивањем изузетно строгих и сурових санкција за кршење ових правила, стање у затворима се у потпуности променило, тако да се такви злочини између осуђених дешавају ретко (Santos et al., 2017).

Након формирања у мушком затвору, организација ПКГГ је деловање брзо проширила и на женске затворе, првенствено у држави Сао Пауло. Данас, по питању неформалног система у затворима у Бразилу, готово да нема разлике између мушких и женских затвора. Организација има неприкосновену власт унутар неформалног система, правила понашања су строга, а санкције су идентичне. Приликом кажњавања оних који се не придржавају правила, припаднице организације ПКГГ, по питању суровости, ни мало не заостају за осуђеним мушкарцима (Делибашић, 2012).

Након што је организација ПКГГ формирана, са њеним оснивачима су почели да сарађују и остали осуђени. У циљу да се што боље организују и на тај начин избегну малтретирања којима су били подвргнути у затвору, а да у исто време регулишу односе

међу осуђенима, како би се избегла међусобна малтретирања створен је Статут организације ПКГГ (Biondi, 2010). Основна теза изражена у Статуту је да сви морају да се уједине, јер сви деле исту ситуацију, како би се успоставио достојанствен третман осуђених. Статут има шеснаест тачака којима су одређени основни циљеви организације и основна правила понашања за чланове, као и неке основне санкције за повреде Статута (Biondi, 2010).

Побуна, које се одиграла у 29 затвора у Бразилу, током фебруара 2001. године, у којој је учествовало око 28.000 осуђених, била је организована од стране ПКГГ, и названа је Мегапобуна. Најважнија победа, коју су у овој акцији извојевали осуђени, била је дозвола да их једном недељно, тачније викендом, посећују брачни другови у циљу одржавања породичних односа, што укључује и одржавање сексуалних односа (Делибашић, 2012). Наиме, брачни или ванбрачни друг може посетити током викенда осуђеног и са њим боравити у кругу затвора и у ћелији. Сексуални односи се одвијају у ћелији, тако што се осуђени међусобно договоре и ћелију користе у том циљу. С тим у вези, треба напоменути да је захваљујући овој дозволи, као и забрани силовања коју прописује ПКГГ, у затворима у Бразилу готово искорењена, раније доста честа појава, да се осуђени међусобно силују (Делибашић, 2012).

Најмасовнија побуна, која се такође одиграла у организацији ПКГГ, започела је у мају 2006. године, у 84 затвора, од којих је десет било ван граница државе Сао Пауло. Ова побуна, названа је Друга мегапобуна, а специфичност је у томе што је, истовремено са побуном у затворима, извршен велики број напада ван зидина затвора, углавном на представнике државних органа, од стране чланова групе ПКГГ, који нису били у затвору. После Друге мегапобуне, постало је јасно да се делатност ПКГГ проширила и на делатности ван затвора (Biondi, 2010).

Организација ПКГГ, осуђене који се налазе у затворима под њеном контролом, сматра и назива „рођацима“ и уколико они поштују правила понашања спремни су да му помогну у сваком проблему. Организација има хијерархијску структуру, тако да припадници нижег реда не познају припаднике вишег реда, што онемогућава евентуалну акцију полиције у правцу откривања налогодавца за одређену активност. Постоје и осуђени којима није дозвољен приступ у организацију. У питању су осуђени за кривична дела силовања, кривична дела против породице и деце. Забрањен је приступ и члановима

других супарничких организација, „цинкарошима“ који сарађују са органима власти или који су обављали занимања која су повезана са државним апаратом у која спадају полицајци, адвокати, тужиоци, судије, стражари (Biondi, 2010).

Однос између формалног и неформалног система социјалне контроле, у заводским установама, врло је комплексан, а њихово функционисање је често испреплетано. Затворска управа и особље често прибегавају неформалним облицима контроле, како би остварили циљеве формалне социјалне контроле: погодности затворским лидерима (бољи смештај, посао, приступ значајним информацијама), као и подржавање система цинкарења, како би се дошло до информација у вези са питањем безбедности (Јоковић, 2018). Пре појаве ПКГГ-а било је уобичајено да стражари и осуђени чине услуге једни другима, али са формирањем организације, ова појава је искорењена и једини контакт између стражара и осуђених је посредством припадника ПКГГ-а. Због оваквог начина комуникације, спречено је да неко од осуђених нанесе штету другом осуђеном, што би водило рату између осуђених (Делибашић, 2012).

Полуетнографска студија Симковича (Symkovych, 2018) имала је за циљ да укаже како стражари и осуђени преговарају да би произвели управљиву, стабилну, мирну и релативно погодну затворску средину. Аутор (2018) указује да неусклађеност са правним нормама може бити легитимнија него законски оквир, у очувању мира унутар затвора (Symkovych, 2018). Студија је рађена у затвору, средњег обезбеђења у регији Кијева. У затвору се у тренутку вршења студије налазило 800 осуђених, а однос страже и осуђених био је 1:20. Већина осуђених је била ниског социоекономског статуса, сви су били украјински држављани осим два осуђена. Већина осуђених је казну затвора извршавала за имовинска и насилна кривична дела, док је просечна казна затвора износила пет година. У студији је учествовао 21 стражар и 20 осуђених (Symkovych, 2018).

Ова студија је утврдила да су припадници формалног система, у затвору смањили своју моћ, односно постали су мање ауторитарни због одржавања мира. Међусобно повезани формални и неформални систем давали су предност миру пре законитости, ако би тај мир одржао затворско окружење стабилним, предвидљивим, мирним и релативно прихватљивим за живот. Неки припадници обезбеђења су фрустрирани високим рецидивизмом и неспособношћу да то промене, док су други видели осуђене као, због њихове маргинализације у друштву, лаке мете корумпираног кривичноправног система.

Свесни своје моћи, неки стражари су се користили самоконтролом како би избегли опасност да „постану пренасилни“. У суштини, стражари су спроводили правила, која су имала смисла, али иста та правила нису нарушавала преговарачки поредак (мир). Већина осуђених, у неформалном систему, прихватили су *модус вивенди*, заснован на прагматичним нормама и прећутном споразуму о међусобном компромису и смештају. Ово значи да, ако су осуђени испунили своју месечну производну квота и нису кршили затворска правила, управа је сматрала да су на правом путу да се рехабилитују и према томе да се квалификују за ранији отпуст. У случају да практичне норме не успеју, управа се могла окренути закону, и потенцијално примени силу.

Таква, селективна употреба службених овлашћења, често је симболизовала и наговештавала раскид споразума, и у затворским условима поново би се појавила формална правила. Осуђени су свесни свог статуса неједнакости, рањивости и терета формалног закона. Особље је често избегавало формални закон, који је претио легитимитету и миру преговарачког покрета. За обе групе, ред је значио мир и несметан рад затвора, а не режим заснован на правилима: неусклађеност са законом понекад је легитимнија од законске сагласности. Управа у затвору, у коме је спроведено истраживање, користила је закон као средство, а не као циљ. Свима је било јасно, да уколико једна стране пређе границу и узнемири равнотежу, седиште украјинске владе би покренуло свеобухватну истрагу. Ово би значило укор или отпуштање управника затвора, а онда и физичко злостављање, уништавање и губитак легалне и илегалне имовине за осуђене. Правило консензуса вратило би владавину закона и правних норми (Symkovych, 2018).

Видео надзор, у савременим заводским условима, представља меру формалног надзора, али се примена видео надзора може повезати и са неформалним системом. Наиме, код осуђених који су боравили у просторијама покривеним видео надзором, забележено је и до 50% мање инцидената у односу на контролну групу (Ковачевић-Лепојевић и Жунић-Павловић, 2012). Превентивну улогу видео надзор може имати само ако су осуђена лица свесна да је постављен видео надзор у затворској установи (Јоковић, 2018). Примена видео надзора у затворским установама може донети и изразито негативне последице за осуђене, попут лоших психолошких ефеката и појачања њихове изолованости (Addington, 2009). Повећање изолованости и изложеност негативним

ефектима може утицати на повећање агресивности код осуђених и довести до настанка побуна.

Затвори су део система извршења кривичних санкција помоћ којег држава решава неке од својих највећих проблема, односно бори се са преступницима, кажњава, али и истовремено утиче на осуђене и покушава да изврши њихову социјалну адаптацију. Управо према наведеним чињеницама, отвара се и низ проблема са којима се суочавају жене које су осуђене на казну затвора (Алпрен, 2006). Када се жене појављују као извршиоци кривичних дела, она су често везана за породичну или интимну сферу живота, што даје посебан печат њиховом боравку у затвору. Као један од битних проблема може се истаћи чињеница да жене имају различите просторно-хигијенске и интимне потребе, које није лако остварити у затворским условима (Kanduč, 2001).

У затвору, жене трпе сталне трауме, попут физичког злостављања од стране стражара и трговине сексуалним услугама (Maddox, 2019). Исти аутор (Maddox, 2019) наводи да се жене злостављају и занемарују у бразилским затворима, углавном због патријархалних ставова и да је правосудни систем намењен мушкарцима (Maddox, 2019).

Постоје три неформална подсистема у женским затворима. Први неформални систем је „the square“ који постоји у циљу одржавања конвенционалног начина живота, уз поштовање формалних затворских норми и обавеза. Други подсистем „the life“ има за циљ да буде тоталан, односно да замени друштвени живот и свет изван затвора. Трећи подсистем „the cool“ је оријентисан ка интеграцији са формалним затворским системом (Davis, 1976). Уколико потребе нису испуњене и ако жене трпе насиље у затворима, може да се догоди да ови фактори повећају ризик за настанак побуна.

У побуни у затвору Армар (Armagh prison) у Северној Ирској „Протест без прања/Прљави протест (the No Wash Protest)“ која се десила 7. фебруара 1980. године, учествовале су 32 жене, које су биле осуђене за политичка кривична дела. Побуна је почела против затворске управе и власти. Исте године придружили су се и осуђени мушкарци из затвора у Лонг Кешу (Long Kesh) (Wahidin, 2019). Прљави протест трајао је 13 месеци и остао је као један од најбизарнијих до данас. Побуна је почела због лоших хигијенских и санитарних услова, тортуре од стране припадника обезбеђења, недостатка основних животних услова, али и политичких превирања која су се дешавала. Ескалација

ове побуне довела је до тога да осуђенице нису хтеле да напуштају своје ћелије, а исте су почеле да размазују фекалијама, урином и менструалном крвљу.

Покушаји власти да сачувају ћелије чистим, распршивањем дезинфекционог средства кроз прозоре, или уклањањем осуђеница силом, како би се омогућило чишћење ћелија, показало се бесплодним, јер би затворенице наставиле протест чим би се вратиле у ћелије. Крв на зидовима ћелија Армара припадала је осуђеницама, али у исто време представљала је технику кажњавања припадника службе обезбеђења. Под таквим околностима, особље није желело да улази у ћелије, нити да дира ствари. Управо тај поступак постао је главно оружје жена против бруталности и тортуре особља. Протест без прања био је, за жене, покушај да се разбију родне баријере, а оне би тиме потврдиле своју политичку видљивост. Захтев за политичким статусом, солидарношћу и осећајем припадности био је важан за жене, управо зато што је подразумевао дубоко егзистенцијално препознавање. Улога пријатељства појачала је осећај колективног идентитета и ојачала политичку свест жена (Wahidin, 2019).

Да бисмо боље схватили однос између формалног и неформалног система, биће описана побуна у затвору Санта Фе (Santa Fe), у држави Нови Мексико (New Mexico), САД. Побуна је почела 2. фебруара 1980. године и сматра се најбруталнијом и најкрвавијом у историји САД. Побуна је трајала 36 сати. У том периоду, убијено је 33 осуђених од стране других осуђених, 12 осуђених је било мучено, а 12 стражара су били таоци, од којих је 7 содомизовано и претучено (Colvin, 1989).

Да бисмо схватили зашто је дошло до ескалације насиља 1980. године, морамо се вратити деценију уназад и објаснити однос формалног и неформалног система. Почетком седамдесетих година двадесетог века у затвору Санта Фе био је доминантан неформални систем у односу на формални (Colvin, 1989). У том тренутку постојале су две групе осуђених. Прва група, која је водила програм за образовање осуђених и информатичку писменост, и друга, која је трговала дрогом, уз помоћ затворског особља. Било је неопходно да ове две групе постоје, како би се одржао ред и мир у затвору (Colvin, 1989).

Када је 1980. године дошло до смене власти, догодила се побуна, јер је формални систем постао доминантнији у односу на неформални. У покушају да изврши контролу над осуђенима, нова власт је уклонила све осуђене са програма образовања, поопштено је надгледање и контролисање кретања осуђених и прекинута је трговина дрогом.

Стварањем овакве контроле, нестали су легитимни и нелегитимни начини одржавања реда, што је довело до поремећаја односа између формалног и неформалног система и избијања побуне (Colvin, 1989).

4. КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОБУНА У ЗАТВОРИМА СРБИЈЕ У XXI ВЕКУ

Побуне у српским затворима нису честе. Ипак, било је неколико таквих протеста, који су, у неким тренуцима, претили да угрозе и државу, јер су се преплитали чак и са политичким мотивима (Политика, 2000). Највећа побуна догодила се у КПЗ Сремска Митровица, 7. новембра 2000. године. Десетодневна побуна осуђених избила је у моменту када се мењао читав дотадашњи поредак и систем. У то време, у КПЗ Сремска Митровица, казну је извршавало око 1.300 осуђених.

Побуна се десила због изузетно лоших услова живота, изгладњивања и физичког злостављања стражара над осуђенима. Нереди су почели у првом павиљону, да би се проширили и на остале павиљоне. Да би избегли линчовање, стражари су побегли из затворског круга. Осуђени су запалили трећи павиљон, затим штампарију и погон за прераду дрвета. У писму упућеном медијима, осуђени у митровачком затвору назвали су затвор „последњим концентрационим логором у Европи“. Ово писмо је имало за циљ да упозна јавност са затворским режимом, у коме су преовладавали насиље и непоштовање људских права. Након тога, осуђени су послали захтев, који је обухватао 29 тачака, међу којима је најчешће помињана амнестија и бољи услови боравка (Политика, 2000).

Након Сремске Митровице, побуна се проширила и на КПЗ у Нишу, где су осуђени започели штрајк глађу, а да би се касније претворио у побуну по сличном редоследу збивања: повлачење чувара, паљење инвентара и зграда. Уништен је намештај у свим канцеларијама. Око 500 осуђених у КПЗ Ниш је стајало на крововима и захтевало побољшање услова живота и смену управе. Подстакнути догађајима из КПЗ Сремска Митровица, нишки осуђени су запалили дом културе, бацали и ломили цреп. Даноноћно копајући кашикама, лопатицама, током десетодневне побуне, ископали су тунел дуг 26 метара, планирајући бекство, које би се и реализовало, да побуну није дошао крај.

Ситуација у затворима је ескалирала до тога да су осуђени улазили у затворске апотеке и узимали лекове, а постојало је и сексуално и физичко насиље међу осуђенима (Политика, 2000). Таласу побуна, прикључили су се и осуђени из КПЗ Пожаревац и КПЗ Падинска Скела. Сви су имали исте захтеве, а то су бољи услови живота и амнестија. Захтеви, који су постављени, донекле су били испуњени. Преговарачки тим се сложио да

треба донети нови закон о амнестији, као и да треба побољшати услове живота у затворима (Политика, 2000).

Наредна побуна, која се догодила, почела је у КПЗ Ниш, у новембру 2006. године, а затим се проширила и на КПЗ Пожаревац. Побуна је трајала десет дана, а разлог томе је било неиспуњење обећања о доношењу Закона о амнестији. Одзив осуђених за промену Устава био је стопостотан. Закон о амнестији је прописивао да ће осуђенима, за лакша кривична дела, затворска казна бити смањена за четвртину, а починиоцима тешких кривичних дела за 15%. У ову другу категорију спадају убиства, отмице, силовање, противправни блуд, родоскрнављење, разбојничке крађе, разбојништва, изнуда и злочиначко удруживање (Време, 2001). Иако је побуна почела штрајком глађу и без насилних инцидената осуђених према служби обезбеђења и осталим осуђенима, побуна је „угушена“ уласком 500 припадника одреда Жандармерије и Интервентне бригаде нишке полиције. Овај догађај довео је до тога да је 40 осуђених повређено у КПЗ Ниш и 15 у КПЗ Пожаревац (АНЕМ, 2006). Епилог ове побуне била је пресуда Европског суда за људска права у Стразбуру, где је донета пресуда, према којој држава Србија мора да исплати одштету осуђенима, у износу од 134.500 евра (Дискриминација, 2014).

У побуну у Окружном затвору Београд „Зашивена уста“, која се десила 03. јуна 2006. године, учествовало је 65 осуђених, који су у знак протеста зашили себи уста помоћу опруга из хемијске оловке, спајалицама за папир, концима извлеченим из ћебади и чаршава, а 320 њих је одбило храну. Разлози за настанак побуне су лоши услови живота у затвору, пренасељеност, лоше проветравање због квара вентилације, недовољно пружање лекарске помоћи, тортура стражара нас осуђенима, постојећи расизам и корупција у правосуђу. Овај бизарни акт самоповређивања имао је за циљ да се јавност упозори на то какво је стање у затвору (Време, 2006).

5. ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У СЛУЧАЈЕВИМА ЗАТВОРСКИХ ПОБУНА

Интервенције, које се могу применити у току и након настанка затворских побуна тешко је развијати, јер многе промене у окружењу, политици и кадровима стварају климу, унутар које је колективно насиље изван опсега затворске администрације (Lombardo, 1990). Кризни план и менаџмент приступ, треба да буду засновани на организационим променама, које се односе на безбедност и перцепцију осуђених. Овај приступ наглашава планирање, припрему и реална очекивања о човековом понашању и флексибилност и отпорност на проблематичне ситуације.

Интервенције би требало да укључују повећану пажњу на понашање осуђених, стражара и администрације. То праћење треба да се организује на индивидуалном, организационом и јавном нивоу (Lombardo, 1990). Затворско обезбеђење треба да буде свесно да њихове реакције утичу на понашање осуђених (*Индивидуална свест*). Они треба да буду свесни да у условима промена, конфузија која се јавља, код осуђених може створити више сукоба. Треба обучити обезбеђење како да реагује у случајевима кризе. Особље би требало упутити на периодичне активности, усмерене на развој стратегија за решавање проблема (Lombardo, 1990).

У циљу превенције побуна у затворима, користе се различите стратегије. У том смислу, потребно је преусмерити финансирање ка одрживој рехабилитацији и створити позитивне подстицаје за осуђене, како би се окренули корисним и ненасилним активностима. Поред тога, потребно је повећати праћење и јавно објављивати извештаје о условима у затворима, као и о задовољству осуђених тим условима (Colvin, 1989). Исти аутор (1989) истиче да је неопходно реформисати организациону структуру затвора, ради побољшања флексибилности административне политике, уклонити ригидну хијерархијску поделу рада и побољшати одговорност на линији рада, али и, кроз образовање, јачати колективизам међу осуђенима.

Неопходно је фокусирати се и решавати проблеме, који постоје у затворима, а који се односе на неадекватне услове, лошу хигијену, радно ангажовање и образовање осуђених. Додатно, треба се усмерити и на реформу законодавства, превасходно у сегменту који се односи на скраћење затворске казне (Colvin, 1989).

Један од начина смањења ризика од настанка побуна, смањења насиља у затворима и јаза између формалног и неформалног система у затворима, јесте примена копродукције

коју предлаже Вивер (Weaver, 2018). Копродукција представља примену комуникације између осуђених и управе, са нагласком на међусобном разумевању, поверењу и сигурности и смањену социјалне дистанце између ове две групе (Crewe, 2011). На међународном нивоу, бројне земље су, у различитој мери и са различитим ефектима, донеле законску одредбу за учешће осуђених у стварању копродукције, тј. могућношћу да се чује и њихов глас, када су у питању правила и стандарди, који се доносе у затворима (Bishop, 2006).

Још један од начина смањења ризика од настанка побуна јесте примена програма „Искористи глас“ (User Voice) (Weaver, 2018). Због недостатака у затворској служби и управљачком приступу у Великој Британији се примењује програм „Искористи глас“, који је основан 2009. године, а има за циљ подстицање дијалога између осуђених и затворске управе. Овај систем је превасходно дизајниран да ради „са“ а не „на“ осуђенима. Користећи перспективу осуђених, затворска управа може да реорганизује своје поступке, што би резултирало мерама уштеде трошкова, елиминацијом сувишних услуга, а у исто време се повећава задовољство како осуђених, тако и управе.

Савети корисника оријентисани су на питања од заједничког интереса и предлагање решења, уместо да се емитују појединачне жалбе. У пракси чланови Савета су углавном били старији осуђени, који су извршавали дуге казне затвора и који су били анагажовани у сродним иницијативама (као слушаоци, представници павиљона или ментори) (Weaver, 2018).

Консултације између изабраних чланова Савета и управе организују се једном месечно, при чему дискутују са управом о новим предлозима. Изнесени предлози се даље разматрају на седници већа и доноси се одлука о њиховој примени или се одбацују. Овакво укључивање промовише демократске вредности и партиципацију свих који се налазе у затвору. Низ ефеката и исхода је идентификован као последица учешћа у Савету, и то побољшање комуникацијских вештина, самопоуздање, повећана самоефикасност, самокорисност и проналажење сврхе и смисла.

Релативни исходи, које су навели учесници, јесу да је смањена баријера између осуђених и особља, због редовне интеракције лицем у лицем. Учесници су такође навели да су нашли задовољство помажући другима и да осећају да су постигли нешто конструктивно за будуће осуђене. Савет је подстакао осећај за повезаност и инклузивност,

омогућавајући члановима да се осећају као продуктивни чланови у затворској заједници. Помагање другима је било у позитивној корелацији са стабилношћу и позитивним променама, квалитетом живота и односа, побољшањем сарадње и смањењем сукоба. Ово је омогућило и стражарима да се ангажују у проактивној пракси, уместо да реагују на стална незадовољства и немире (Weaver, 2018).

ЗАКЉУЧАК

Овај рад је анализом домаће и иностране стручне литературе имао за циљ да објасни настанак побуна, њихове узроке, факторе који доприносе њиховом настанку, као и могућности превенције. Радом је дат приказ истраживања, која се баве питањима управљања затвором, присуства депривација, пренасељеношћу затвора, постојања насиља у затворима, односа формалног и неформалног система.

Затворска побуна је термин који карактерише чин усаглашеног пркоса од стране веће групе осуђених, услед незадовољства условима у којима се налазе. Најчешће су у питању нехигијенски услови, мањак или потпуна забрана посета од стране породице, адвоката, брутално понашање стражара према осуђенима, лоша храна, непружање лекарске помоћи, физичко и сексуално злостављање од стране страже или других осуђених.

Овим чином људи који су осуђени на казну затвора, покушавају да допру да медија, не би ли држава обратила пажњу и учинила нешто поводом захтева који они имају. Треба схватити да побуне у затворима нису узрок, већ последица депривација, насиља, лоших услова и пренасељености затвора. Кључно је фокусирати се на факторе који доприносе да побуне настану и минимизирати их. Осуђени су пре свега људи, па се према њима тако треба и односити, а не као према објектима. Они имају своје потребе, права и обавезе. Услед неповољних услова у затворима, како у свету, тако и у нашој земљи, долази до незадовољства међу затвореничком популацијом.

У овом раду, образложили смо неке од потенцијалних фактора настанка побуна. На неки начин, побуне су кроз историју биле вапај за помоћ и привлачење пажње јавности и медија. Неки од фактора настанка затворских побуна јесу пренасељеност, нехумани услови, где број осуђених прелази капацитет затвора, што доводи до неадекватне хигијене, загушљивости ваздуха, немогућности употребе тоалета и других заједничких објеката, попут мензе, купатила, простора за слободне активности и рекреацију. Пораст затворске популације присутан је у свим земљама света. Процена је да се око 10 милиона људи широм света налази у затворима (Walmsley, 2020).

Настанку пренасељености затворских капацитета може доприносити пооштравање казнене политике (Илић, 2011; Maddox, 2019; Ungar, 2013), друштвени, политички и економски трендови (Limoncelli et al, 2020), непримењивање алтернативних санкција,

које би могле заменити краткотрајне казне затвора (Јованић, 2016). Такође, на пренасељеност затвора индиректно може утицати и интензивирање сиромаштва и неједнакости, што доводи до већих насилних инцидената, што за узврат ствара већу државну присилу (Sanchez, 2006). Лоренс и Ендроз (Lawrence & Andrews, 2004) су закључиле да постоји повезаност између пренасељености затвора и агресивног понашања. Крајни исход овога може довести до настанка побуна (Lawrence & Andrews, 2004).

Поред пренасељености затвора, депривације повлаче вишеструке последице, јер нема сваки осуђени индивидуални капацитет да се прилагоди и преживи у затворским условима. Депривације повећавају ризик од настанка побуна, што су више изражене, постоји и већи ризик од настанка побуна (Leigey, 2019). Резултати истраживања депривација (Јованић, 2016; Jovanić i sar., 2020; Петровић и Јованић, 2018) показују да су депривације присутне код већине осуђених. Адаптације и реакције на депривације могу бити изражене у настанку побуна (Петровић и Јованић, 2018).

Рубин и Ритер (Rubin & Reiter, 2018) су истакли да примена самице доводи до побуна. Такве побуне су се десиле у Калифорнији, Њујорку, Илиноису у Масачусетсу (Rubin & Reiter, 2018). Депривација аутономије, лоши услови у затворима, психичка тортура осуђених, од стране страже, такође доводе до настанка побуна (Burton, 2018; Henderson, 2016).

Још један од фактора настанка побуна јесте насиље присутно у свим затворима. Насиље у затворима (туче између осуђених, сексуално злостављање, мучење осуђених и спремност власти да примени насиље) повећава ризик за настанак побуна (Prabowo, 2020; Fahmya et al., 2020; Weegels, 2020). Постојање илегалних тржишта у затворима и затворских банди директно доприноси појави насиља и повећава ризик од настанка побуна (Bergman, 2020; Padron, 2006; Sanhueza et al, 2020).

Однос формалног и неформалног система, као и постојање социјалне дистанце између ове две групе доприноси настанку јаза између група, међусобној нетрпељивости и настанку побуна (Colvin, 1989; Мешко и Хацин, 2019; Symkovych, 2018). Сви ови фактори, директно или индиректно, доводе до стварања незадовољства, фрустрација, повећаног нивоа агресије код осуђених, па и до побуна.

Оно што је циљ и оно ка чему треба тежити, јесте да се у затворима формални систем опходи што хуманије према осуђенима, да услови живота буду бољи и да се

успостави бољи поредак у виду комуникације и односа формалне контроле и лидера у неформалним струјама. Додатно, пажњу је потребно усмерити и на квалитетну класификацију осуђених, адекватну процену ризика, смештај у адекватну групу, ангажовање довољног броја васпитача, примену и евалуацију различитих специјализованих програма третмана, контакте са спољним светом (нарочито са породицом), напредовање у третману у складу са реалним залагањем осуђеног, примену награда и казни, давање условног отпуста, организацију слободног времена, приступ образовним активностима, што би допринело мањем незадовољству осуђених својим статусом и стањем у затвору.

Потребно је да се слаби и вулнерабилнији појединци заштите и да им се пружи могућност за хумано и сврсисходно извршење кривичне санкције. Неки од предлога за решење ових проблема јесте изградња нових затвора и павиљона, што је већ започето у Крагујевцу, односно Сремској Митровици, а завршено у Панчеву. Ови затвори и павиљони повећаће смештајни капацитет. Затим, треба реконструисати постојеће капацитете у складу са европским стандардима. Треба утицати на промену казнене политике. Неки од савремених приступа јесу смањење уласка у затвор (front door strategy) широм применом алтернативних санкција и мера, и скраћење дужине боравка у затвору (back door strategy) кроз програме ранијег отпуштања (Соковић, 2014).

Применом алтернативних санкција, краткотрајне казне затвора се могу заменити неком алтернативном санкцијом. Институт условног отпуста, осим као инструмент контроле понашања осуђених и остваривања сврхе кажњавања, погодан је и као начин за контролу бројности затворске популације. Примена амнестије такође може допринети смањењу затворске популације. У нашој земљи је то учињено крајем 2012. године, када је донет Закон о амнестији, по чијем основу је отпуштено 1.228 лица (Ђорђевић, 2015). Растерећењу затвора сигурно би допринела и ограничена примена притвора и његова замена другим мерама за обезбеђивање присуства окривљеног и несметано вођење кривичног поступка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Addington, L. (2009). Cops and cameras: Public school security as a policy response to Columbine. *American Behavioral Scientist*, 52(10), 1426-1446.
<https://doi.org/10.1177/0002764209332556>
2. Amnesty International. (2019). *Death penalty in 2018: Facts and figures*.
<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/04/death-penalty-facts-and-figures-2018/>
3. Алпрен, Љ. (2006). Посредовање у затворима као облик социјалног развоја. Алтернативни облици реаговања на криминалитет и права жртве. *Темида*, 9(1), 21-26.
4. Асоцијација независних електронских медија (АНЕМ). (2006). *Протест затвореника ућуткан пендрецима*.
<http://www.anem.rs/sr/medijskaScena/vesti/story/7878/PROTEST+ZATVORENIKA+U%C4%86UTKAN+PENDRECIMA.html>
5. Barak-Glantz, I. (1983). The Anatomy of Another Prison Riot. *The Prison Journal*, 63(1), 3- 23. <https://doi.org/10.1177/003288558306300102>
6. Behan, C. (2018). „We are all convicted criminals?“ Prisoners, protest and penal politics in the Republic of Ireland. *Journal of Social History*, 52(2), 501-526.
<https://doi.org/10.1093/jsh/shx028>
7. Bergman, M. (2020). Insights from new studies on violence in Latin American Prison. *International Criminal Justice Review*, 30(1), 5 -7.
<https://doi.org/10.1177/1057567719896160>
8. Biondi, K. (2010). Junto E Misturado: Uma Etnografia Do PCC, São Paulo, Editora Terceiro Nome. *Revista De Antropologia*, 54(2), 1098-1105.
<https://doi.org/10.11606/2179-0892.ra.2011.39658>
9. Bishop, N. (2006). Prisoner participation in prison management. *Prison Field*, 3.
<https://doi.org/10.4000/champpenal.458>
10. Blackburn-Line, C. L. (1993). Chaos in Prison: Explaining the Random Nature of Prison Riots. *44th Annual Meetings of the American society of Criminology*, 148286, pp. 1-36. LA.

11. Blevins, K. R., Listwan, S. J., Cullen, F. T., & Jonson, C. L. (2010). A general strain theory of prison violence and misconduct: An integrated model of inmate behavior. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26(2), 148-166. <https://doi.org/10.1177/1043986209359369>
12. Boin, A., & Rattray, W. A. (2004). Understanding prison riots. *Punishment and society*, 6(1), 47-65. <https://doi.org/10.1177/1462474504039091>
13. Borges, T. V. (2016). Carandiru: os usos da memória de um massacre. *Tempo & Argumento*, 8(19), 4-33. <https://doi.org/10.5965/2175180308192016004>
14. Bulten, B. E., Vissers, A. A., & Oei, T. K. (2008). A theoretical framework for goal – directed care within the prison system. *Mental Health Review Journal*, 13(3), 40-50.
15. Burton, O. (2018). Organized Disorder: The New York City Jail Rebellion of 1970. *Journal of Black Studies and Research*, 48(4), 28-48. <https://doi.org/10.1080/00064246.2018.1514925>
16. Carranza, E. (2014). *Prisons in Latin America and the Caribbean: What to do. What not to do*. <http://www.unafei.or.jp/english/>
17. Clemmer, D. (1958). *The prison community*. Holt, Rinehart and Winston.
18. Colvin, M. (1989). The 1980 New Mexico Prison Riot. *Social Problems*, 29(5), 449-463.
19. Crewe, B. (2011). Soft power in prison: Implications for staff-prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455–468. <https://doi.org/10.1177/1477370811413805>
20. Criminology Research Council Grant. (1987). *Prediction major prison incidents*. Australian Institute of Criminology.
21. Cunningham, M. D., Reidy, T. J., & Sorensen, J. R. (2005). Is death row obsolete? A decade of mainstreaming death-sentenced inmates in Missouri. *Behavioral Sciences & the Law*, 23, 307-320. <https://doi.org/10.1002/bsl.608>
22. Cunningham, M. D., Reidy, T. J., & Sorensen, J. R. (2016). Wasted resources and gratuitous suffering: The failure of a security rationale for death row. *Psychology, Public Policy, and Law*, 22, 185-199. <https://doi.org/10.1037/law0000072>
23. Davis, K. (1976). Social Responsibility is Inevitable. *California Management Review*, 19(1), 14-20. <https://doi.org/10.2307/41164678>

24. Делибашић, В. (2012). Неформални затворски системи у Бразилу. *CRIMEN*, 3(2), 233-250.
25. Дискриминација. (2014). *Тортура у Србији: нова пресуда Суда у Стразбуру*. <https://www.diskriminacija.ba/tortura-u-srbiji-nova-presuda-suda-u-strazburu>
26. Драгишић Лабаш, С. (2008). Суицидално понашање у затвору. *Социологија* 60(4), 788-798. <https://doi.org/10.2298/SOC1804788D>
27. Darke, S. (2018). *Conviviality and survival—Co-producing Brazilian prison order*. Palgrave Macmillan.
28. Ђорђевић, Ђ. (2015). Преоптерећеност затворских капацитета и могућа решења овог проблема. *Ревија за криминологију и кривично право*, 53(2-3), 75-93.
29. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. (2017). *Report to the government of the United Kingdom on the visit to the United Kingdom carried out by the European Committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment from 30 March to 12 April 2016*. <https://rm.coe.int/168070a773>
30. Fahmy, Ch., Jason, B. D., Pyrooz, C. D., & Decker, H. S. (2020). Head injury in prison: Gang membership and the role of prison violence. *Journal of Criminal Justice*, 67, <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2020.101658>
31. Fortete, C., & Cesano, J. D. (2009). Punitive attitudes in Latin America. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 15, 121-136.
32. Fleisher, M. S. (2017). Prison gangs, street gangs: A critique of theories of prison violence and prison research methodologies: Very rough draft. *Social Science Research Network*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3060649>
33. Global News. (2019). *MS-13 gang ordered Honduras prison riots that killed 37 inmates, official says*. <https://globalnews.ca/news/6332548/gang-honduras-prison-riots/>
34. Goffman, E. (2007). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Routledge.
35. Гргур, Г. (2016). Перцепција проблема безбедности осуђених лица на издржавању казне затвора. *Култура полиса*, XIII(29), 251-267.

36. Grgurić, Ž. (2019). *Na granici (ne)prihvatanja: prikaz teorija devijantnosti i raznih oblika devijantnog ponašanja*. [diplomski rad: Sveučilište u Zagrebu]. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/hrstud%3A2065/datastream/PDF/view>
37. Gundur, V. R. (2020). Negotiating Violence and Protection in Prison and on the Outside: The Organizational Evolution of the Transnational Prison Gang Barrio Azteca. *International Criminal Justice Review*, 30(1), 30-60. <https://doi.org/10.1177/1057567719836466>
38. Greer, C., & McLaughlin, E. (2018). Breaking bad news: Penal populism, tabloid, adversarialism and Brexit. *The Political Quarterly*, 89(2), 206-216. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12506>
39. Hardiyanto, A., Sularto, R., & Purwoto. (2013). Upaya Pencegahan Terjadinya Tindak Pidana Kekerasan Terhadap Warga Binaan Di Lembaga Pemasyarakatan Kelas Ii Benteng Ambarawa. *Diponegoro Law Riview*, 2(2), 1-10. <https://ejournal3.undip.ac.id/index.php/dlr/article/view/3882>
40. Henderson, B. B. (2016). Prison riots. In W.G. Jennings (Ed.), *The Encyclopedia of Crime and Punishment*. <https://doi.org/10.1002/9781118519639.wbecpx172>
41. Hughes, L. A., & Short, J. F. (2005). Disputes involving youth street gang members. Microsocial contexts. *Criminology*, 43(1), 43-76. <https://doi.org/10.1111/j.0011-1348.2005.00002.x>
42. Игњатовић, Ђ. (2017). Казнени популизам. У Ђ. Игњатовић, (Ур.), *Казнена реакција у Србији, VII део* (стр. 11-32). Правни факултет Универзитета у Београду.
43. Игњатовић, Ђ. (2018). Контроверзе казне затвора и установа за њено извршење. *Социологија, LX(4)*, 750-768. <https://doi.org/10.2298/SOC1804750I>
44. Илијић, Љ. (2012). *Демографска, социопсихолошка, криминолошка и пенолошка својства осуђених као чиниоци затворских депривација*. [Магистарска теза. Универзитет у Београду].
45. Илијић, Љ. (2014). *Осуђени и депривације*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
46. Илијић, Љ. (2016). Депривације - нежељене и неминовне последице извршења затворске казне. У Н. Мацановић (Ур.), *Зборник радова „Пробација и*

алтернативне кривичне санкције-могућности и перспективе“ (стр. 143-155).
Центар модерних знања.

47. Илић, Lj., Milićević, M., & Pavićević, O. (2020). Measuring social and moral climate in prisons In G. Nedović & F. Eminović (Eds.), *Approaches and methods in the quality of prison life* (85-96). Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
48. Илић, А. (2011). Пренасељеност затвора - феноменолошки и етиолошки аспекти. *CRIMEN*, 2, 245-256.
49. Илић, З., и Јованић, Г. (2011). *Затвор или слобода под надзором - стање и перспективе третмана осуђених лица у Србији*. Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
50. Inter-American Development Bank. (2017). *The costs of crime and violence: New evidence and insights in Latin America and the Caribbean*.
<https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/8133/The-Costs-of-Crime-and-Violence-New-Evidence-and-Insights-in-Latin-America-and-the-Caribbean.pdf>
51. Ismail, N. (2019). Contextualising the pervasive impact of macroeconomic austerity on prison health in England: a qualitative study among international policymakers. *BMC Public Health*, 19(1043), 2-11. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7396-7>
52. James, J. D., & Glaze, E. L. (2006). *Mental Health Problems of Prison and Jail Inmates*. U.S. Department of Justice. <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/mhppji.pdf>
53. Јованић, Г. (2007). *Негативне последице извршења казне затвора*. [Магистарска теза. Универзитет у Београду].
54. Јованић, Г. (2014). (Не)сигурност у затвору. *Специјалан едукација и рехабилитација*, 13(2), 141-172. <https://doi.org/10.5937/specedreh13-6128>
55. Јованић, Г. (2016). Алтернативне санкције у неонаталном инкубатору. У Н. Мацановић (Ур.), Зборник радова „Пробација и алтернативе кривичне санкције-могућности и перспективе“ (стр. 8-23). Центар модерних знања.
56. Јованић, Г., Илијић, Љ., и Митровић, В. (2016). Морталитет особа лишених слободе у пеналном систему. *Специјална едукација и рехабилитација*, 15(2), 141-172. <https://doi.org/10.5937/specedreh15-10345>

57. Јованић, Г., Петровић, В., и Савић, А. (2017). Карактеристике осуђених на кратке и дуге казне. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 36(3), 39-58.
58. Jovanić, G., Petrović, V., & Macanović, N. (2020). Freedom deprivation in prisons of Serbia. *Investi Psychol Offender Profil*, 17(2), 173-190. <https://doi.org/10.1002/jip.1540>
59. Јоковић, Д. Ј. (2018). Социјална контрола у заводским условима. *Путокази*, 2, 305-318.
60. Југовић, А. (2013). *Теорија друштвене девијантности*. Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Партенон.
61. Југовић, А. (2014). *Записи из аномије: Огледи из науке о друштвеним девијацијама*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
62. Југовић, А., и Богетић, Д. (2018). *Социологија*, 4(60), 769-785. <https://doi.org/10.2298/SOC1804769J>
63. Kanduč, Z. (2001). Žene, zločini, zatvori: pregled nekih od središnjih kriminologijskih problemskih cjelina. U V. Grozdanić i A. Šelih (Ur.). *Žene i kazna zatvora* (5-48). Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet.
64. Кнежић, Б. (2011). Осуђеници и особље у затворима: Заробљени законом и могућностима. *Ревуја за криминологију и кривично прво*, 49(1), 71-80.
65. Konx, G. W. (2005). *The problem of gangs and security threat groups (STGs) in America Prison Today: Recent research findings from the 2004 Prison Gang Survey*. Peotone, IL: National Gang Crime Research Center. www.ngcrc.com/corr2006.html
66. Ковачевић-Лепојевић, М., и Жунић-Павловић, В. (2012). Примена видео надзора у контроли криминала. *Специјална едукација и рехабилитација*, 11(2), 325-345.
67. Kovčo Vukadin, I., i Mihoci, M. (2010). Nasilje u penalnim ustanovama. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17(1), 333-367.
68. Костић, М., и Димовски, Д. (2013). Осуђеничке банде у Сједињеним Америчким Државама. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 65(51), 219-234.
69. LaSusa, M. (2016). *Brazil jail break following riots spotlights prison system in crisis*. <https://www.insightcrime.org/news/brief/brazil-jail-break-following-riots-spotlights-prison-system-in-crisis/>

70. Lawrence, C., & Andrews, C. (2004). The Influence of Perceived Prison Crowding on Male Inmates' Perception of Aggressive Events. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 30(4), 273-283. <https://doi.org/10.1002/ab.20024>
71. Leigey, M. E. (2015). *The forgotten men: Serving a life without parole sentence*. Rutgers University Press.
72. Leigey, M. E. (2019). Female Institutional Misconduct: A Test of Deprivation, Importation and Gendered Importation Theories. *The Prison Journal*, 99(3), 343-362. <https://doi.org/10.1177/0032885519837532>
73. Limoncelli, E. K., Mellow, J., & Na, C. (2020). Determinants of Intercountry Prison Incarceration Rates and Overcrowding in Latin America and the Caribbean. *International Criminal Justice Review*, 30(1), 10-29. <https://doi.org/10.1177/1057567719830530>
74. Liu, W., & Taylor, B. (2019). Correctional Officer Fatalities in Line of Duty During 2005 to 2015: A Survival Analysis. *The Prison Journal*, 99(1), 26-45. <https://doi.org/10.1177/0032885518814705>
75. Lynd, S. (2004). Lucasville: The untold story of a prison uprising. *Temple University Press*, 34(5), 546-547. <https://doi.org/10.1177/009430610503400556>
76. Lombardo, L. (1990). Collective violence in prisons: Psychosocial Dimensions and Ritualistic Transformations. In C. S. Markusen (Ed.), *Collective Violence: Harmful Behavior in Groups and Governments* (pp. 141-168). Lanham, MD, Rowman and Littlefield.
77. Mauer, M. (2017). *Incarceration rates in an international perspective*. *Oxford research encyclopedia, criminology and criminal justice*. Oxford University Press.
78. Мацановић, Н. (2007). Однос формалног и неформалног система у казнено-поправним установама. *Темида*, 4, 57-61.
79. Мацановић, Н., и Надаревић, Д. (2014). *Пенолошка андрагогија*. Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
80. Mackay, C., Cox, T., Burrows, G., & Lazzerini, T. (1978). An inventory for the measurement of self-reported stress and arousal. *British Journal of Social and Clinical Psychology* 17(3), 283-284. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1978.tb00280.x>

81. Марић, Б., и Радоман, М. (2001). *Побуне у затворима Србије*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
82. Maddox, J. (2019). Marianism an compulsory heterosexuality in non-fiction documentary and testimonial narrative on Brazilian women's prisons. *Chasqui*, 48(2), 3-19.
83. Matthews, R. (2011). Una propuesta realista de reforma para las prisiones en Latinoamérica [A Realist Proposal for Prison Reform in Latin America]. *Politica Criminal*, 6, 296–338. <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-33992011000200003>
84. Merton, K. R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. Free Press.
85. Meško, G., & Hacin, R. (2019). Social Distance Between Prisoners and Prison Staff. *The Prison Journal*, 99(6), 706-724. <https://doi.org/10.1177/0032885519877382>
86. Miao, M. (2013). Examining China's responses to the global campaign against the death penalty. In: R. Hood & S. Deva (Eds.), *Confronting Capital Punishment in Asia: Human, Rights, Politics and Public Opinion*. (pp. 46–67). Oxford. <https://doi:10.1093/acprof:oso/9780199685776.003.0004>
87. Ministry of Justice. (2018). *Prison population projections 2018 to 2023, England and Wales*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/735428/prison-population-projections-2018-2023.PDF
88. Nye, S. J. (1967). Corruption and political development: A cost-benefit analysis. *American Political Science Review*, 61(2), 417-427.
89. Nellis, A. (2017). *Still life: America's increasing use of life and long term sentences*. Washington, DC: The Sentencing Project. www.sentencingproject.org
90. Николић, З. (2008). Пренасељеност српских затвора - Проблеми и могуће последице. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, XXVII(1-2), 255-263.
91. Николић, З., и Крон, Л. (2011). *Тоталне установе и депривације*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
92. Nunes, N. I. (2019). Uma analise sobre o desenvolvimento do Primeiro Comando Capital a partir da efetivacao do direito penal do inimigo na realidade do carcere Brasileiro. *Complexitas – Revista de Filosofia Temática*, 4(1), 85-101. <http://dx.doi.org/10.18542/complexitas.v4i1.8048>

93. O'Donnell, I. (2019). The Society of Captives in an Ethiopian Prison. *The Prison Journal*, 99(3), 267-284. <https://doi.org/10.1177/0032885519836947>
94. Padron, M. A. (2006). La violencia carcelaria [Prison Violence]. *Psicologia*, 24, 97-114.
95. Palomares, E. (2014). *Prison Riots, The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Blackwell Publishing Ltd.
96. Pate, J. K. (2008). *Collective behavior and the factors that cause prison riots*. Maryville College, Sociology, Tennessee.
97. Peirce, J., & Fondevila, G. (2020). Concentrated Violence: The Influence of Criminal Activity and Governance on Prison Violence in Latin America. *International Criminal Justice Review*, 30(1), 99-130.
98. Петровић, В., и Јованић, Г. (2018). Депривација слободе током извршења затворске казне. *Специјална едукација и рехабилитација*, 17(4), 477-500. <https://doi.org/10.5937/specedreh17-17878>
99. Петровић, В., и Јованић, Г. (2018а). Утицај радног ангажовања осуђених на депривацију слободе. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 37(1), 35-51.
100. Pitanga, I. E. (2019). A institucionalizacao do genocidio negro de carcere: analise sobre o massacre do Carandiru sob a otica de seletividade do sistema penal Brasileiro. *Revista Direito no Cinema*, 1(1), 1-7.
101. Политика. (2000). *Затворска побуна, услови, амнестија*. 514. https://www.vreme.com/arhiva_html/514/02.html
102. Pyrooz, D. C, Decker, S., & Fleisher, M. (2011). From the street to the prison, from the prison to the street: Understanding and responding to prison gangs. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 3, 12-24. <https://doi.org/10.5042/jacpr.2011.0018>
103. Prabowo, S. R. (2020). Prevention of Prisoners Committing Violence in Prison. *Bisma The Journal of Counseling*, 4(1), 21-29. <http://dx.doi.org/10.23887/bisma.v3i1>
104. Радовановић, Д. (1992). *Човек и затвор: студија интегрисаности у затворенички друштвени систем*. Прометеј.
105. Републички завод за статистику. (2020). *Статистички календар Републике*

106. Ricciardelli, R. (2014). Coping Strategies: Investigating how male prisoners manage the threat of victimization in federal prisons. *The Prison Journal*, 94(4), 411-434.
<https://doi.org/10.1177/0032885514548001>
107. Rubin. T. A., & Reiter, K. (2018). Continuity in the Face of Penal Innovation: Revisiting the History of American Solitary Confinement. *Law & Social Inquiry*, 4(43), 1604-1632.
<https://doi.org/10.1111/lsi.12330>
108. Sanchez, M.R. (2006). Insecurity and violence as a new power relation in Latin America. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 606, 178-195.
<https://doi.org/10.1177/0002716206288571>
109. Sanhueza, E. G., Perez, F., Candia, J., & Urquieta. A. M. (2020). Inmate-on-Inmate Prison violence in Chile: The Importance of the Institutional Context and proper supervision. *Journal of Interpersonal violence*, 1-24.
<https://doi.org/10.1177/0886260520906177>
110. Santos, D. D., Reis Jorge, R. D., & Souza D. E. (2017). O paradoxo da política de segurança pública: estado, PCC e a gestão da violência na cidade de São Paulo. *Primeiros Estudos*, 8, 105-124. <https://doi.org/10.11606/issn.2237-2423.v0i8p105-124>
111. Skarbek, D. (2012). Prison gangs, norms, and organizations. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 82(1), 96-109. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2012.01.002>
112. Skarbek, D. (2016). Comparing prison self-governance globally. *American Political Science Review*, 110(4), 845–862. <https://doi.org/10.1017/S0003055416000563>
113. Slade, E. K. (2012). Attica State Correctional Facility: The Causes and Fallout of the Riot of 1971. *The Exposition*, 3(1).
<http://digitalcommons.buffalostate.edu/exposition/vol1/iss1/3>
114. Smith, T., & Jiang, S. (2019). Making sense of life without parole in China. *Punishment and Society*, 21(1), 70-88. <https://doi.org/10.1177/1462474517739848>
115. Соковић, С. (2014). Условни отпуст - спорна питања и савремена нормативна решења. *CRIMEN*, 5(1), 35-49.
116. Specter, D. (2010). Everything revolves around overcrowding: The state of California's prisons. *Federal Sentencing Reporter*, 22(3), 194–199.

<https://doi.org/10.1525/fsr.2010.22.3.194>

117. Statista Research Department. (2020). *Countries with the most prisoners per 100,000 inhabitants*. <https://www.statista.com/statistics/262962/countries-with-the-most-prisoners-per-100-000-inhabitants/>
118. Стевановић, З., и Играчки, Ј. (2011). Дужина затворске казне и рецидивизам. *Ревуја за криминологију и кривично право*, 49(1), 119-130.
119. Sorensen, J.R., & Wrinkle, R.D. (1996). No hope for parole: Disciplinary infractions among death-sentenced and life-without-parole inmates. *Criminal Justice and Behavior*, 23(4), 542-552. <https://doi.org/10.1177/0093854896023004002>
120. Sorensen, R. J., & Reidy, J. T. (2019). Nothing to lose? An examination of Prison Misconduct Among Life-without-parole inmates. *The Prison Journal*, 99(1), 46-65. <https://doi.org/10.1177/0032885518814719>
121. Sosiawan, U. M. (2017). Upaya Penanggulangan Kerusuhan di Lembaga Pemasyarakatan. *Jurnal Hukum & Pembangunan*, 17(6), 365-379. <https://doi.org/10.30641/dejure.2017.v17>
122. Shammass, V. L. (2017). The Society of Captives. In K.R. Kerley (Ed.), *The Encyclopedia of Corrections*. <https://doi.org/10.1002/9781118845387.wbeoc122>
123. Sykes, G. (1958). *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison*. Princeton University Press.
124. Symkovych, A. (2018). Compromised power and negotiated order in a Ukrainian prison. *Brit. J. Criminol*, 58(1), 200-217. <https://doi.org/10.1093/bjc/azx012>
125. Tonry, M. (2004). *Thinking about crime*. Oxford University Press.
126. Ungar, M. (2013). The rot within: Security and corruption in Latin America. *Social Research*, 80, 1187–1212.
127. United Nations Development Program (UNDP) (2013). *Citizen security with a human face: Evidence and proposals for Latin America. Regional human development report 2013–2014*. http://hdr.undp.org/sites/default/files/citizen_security_with_a_human_face_-_executivesum
128. Време. (2001). *Државно милосрђе: (Пре)широка амнестија*. 528. https://www.vreme.com/arhiva_html/528/06.html
129. Време. (2006). *Шта говоре заживена уста*. 809. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=458385>

130. Wahidin, A. (2019). Menstruation as a Weapon of War: The Politics of the Bleeding Body for Women on Political Protest at Armagh Prison, Northern Ireland. *The Prison Journal*, 99(1), 112-131. <https://doi.org/10.1177/0032885518814730>
131. Walmsley, R. (2020). *World Prison Population List*. Institute for Criminal Policy Research. https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/wppl_12.pdf
132. Weaver, B. (2018). Co-production, governance and practice: The dynamics and effects of User Voice Prison Councils. *Social policy administration*, 59(2), 249-264. <https://doi.org/10.1111/spol.12442>
133. Weegels, J. (2019). Prison Riots in Nicaragua: Negotiating Co-Governance Amid Creative Violence and Public Secrecy. *International Criminal Justice Review*, 1(22), 1-22. <https://doi.org/10.1177/1057567719849485>
134. Wolff, N., Blitz, C. L., Shi, J., Siegel, J., & Bachman, R. (2007). Physical violence inside prisons: Rates of victimization. *Criminal Justice and Behavior*, 34(5), 588–599. <https://doi.org/10.1177/0093854806296830>
135. World Health Organization (2002). *World report on Violence and health summary*. http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/sumarz_en.pdf